MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

FÉNYKÉPEK BETHLEN ISTVÁN MOSZKVAI BÖRTÖNCELLÁJÁBÓL EGY OROSZORSZÁGI HUNGARIKA-FORRÁSEGYÜTTES TÖRTÉNETE ÉS ELEMZÉSI LEHETŐSÉGE[1]

Seres Attila

Összefoglaló:

Bethlen István (1874–1946) a két világháború közötti Magyarország (a Horthy-korszak) politikai életének egyik legmeghatározóbb tényezője volt, 1921. április 14-től 1931. augusztus 24-ig a Magyar Királyság miniszterelnökeként jelentős szerepet játszott a háború utáni magyar állam politikai, társadalmi konszolidációjában és gazdasági talpra állításában. 1945. március 27-én a szovjet állambiztonsági szervek a Szovjetunióba hurcolták, ahol a Butirszkaja börtönben hunyt el 1946. október 5-én. A tanulmány elsősorban azt mutatja be, hogy a moszkvai fogságára és elhunytára (1945–1946) vonatkozó oroszországi levéltári dokumentumok másolatai milyen úton jutottak Magyarországra 1992–1993-ban, illetve milyen diplomáciai erőfeszítések előzték meg a magyar kormányfő jelképes földi maradványainak hazahozatalát. A publikációban a Moszkvai Magyar Nagykövetség 1992–1994-ben kelt jelentéseit használom elsődleges forrásbázisul.

---

1 Írásom egy korábban két részben megjelent forrásközlés tartalmi és logikai elemeiben javított, a megállapításait tekintve átgondolt és finomított, tanulmánnyá bővített változata. A hivatkozott forrásközlések: 1.) Seres Attila (2023): „Aligha lesz bárki is Magyarországon, aki sajnálni fogja ezt az embert." Bethlen István oroszországi „dossziéinak" története. I. rész. *ArchívNet*, 23. évf. 6. sz. 2.) Seres Attila (2024): „Aligha lesz bárki is Magyarországon, aki sajnálni fogja ezt az embert." Bethlen István oroszországi „dossziéinak" története. II. rész. *ArchívNet*, 24. évf. 1. sz. A témában egy rövid, lábjegyzetek nélküli tudományos esszét is közreadtam korábban. Lásd: Seres Attila (2025): Új szempontok Bethlen István szovjetunióbeli fogságának vizsgálatához. *Somogy*, 53. évf. 2. sz. 21–32.

Kulcsszavak: Bethlen István, hungarikakutatás Oroszországban, magyar–orosz kapcsolatok az Antall- és Boross-kormányok idején, szovjet állambiztonság a sztálini érában, történeti fényképhagyatékok

Abstract:
István Bethlen was one of the most influential factors in the political life of Hungary between the two world wars (the Horthy era). As Prime Minister of the Kingdom of Hungary from 14 April 1921 to 24 August 1931, he played a significant role in the political and social consolidation and economic recovery of the post-war Hungarian state. On 27 March 1945 the Soviet state security organs deported him to the Soviet Union, where he died at Butirskaya prison on 5 October 1946. The study primarily presents how copies of Russian archival documents relating to Bethlen's captivity and death in Moscow (1945–1946) reached Hungarian archives in 1992–1993, and what diplomatical efforts preceded in 1993–1994 the repatriation of his remains.
Keywords: Former Hungarian Prime Minister István Bethlen, Archival Sources on the History of Hungary in Russa, Hungarian–Russian Relations during the Antall and Boross Governments, Soviet State Security in the Stalin Era, Historical Photograph Heritage

I. Bevezető

Bethlen István szovjetunióbeli fogsága életének utolsó, mintegy másfél évnyi időszakát ölelte fel. A fogva tartásának körülményei miatt nyugodtan tekinthetünk úgy az egykor előkelő és befolyásos politikus, korábbi miniszterelnök eme utolsó hónapjaira, mint a legkiszolgáltatottabb életszakaszára. Noha az exitusára vonatkozó orosz levéltári források – köztük a holttestének a boncolási jegyzőkönyve – már 1993-ban napvilágot láttak magyar nyelven egy akkoriban széles olvasóközönséget kiszolgáló napilapban,[2] a halálának körülményeit mind a mai napig találgatások övezik. Hazai média- és sajtóorgánumokban többször lehetett hallani vagy olvasni olyan állításokat, miszerint „agyonverték" vagy „halálra éheztették" őt a moszkvai Butirszkaja börtönben. A tanulmány azt mutatja be, hogy a Bethlen moszkvai fogságára és elhunytára (1945–1946) vonatkozó oroszországi levéltári dokumentumok másolatai milyen úton jutottak Magyarországra 1992–1993-ban. A publikációban a döntő érvényű forrásbázis, a Moszkvai Magyar Nagykövetség 1992–1994-ben kelt

[2] Romsics Ignác (1993): A Bethlen-dosszié utolsó lapjai. Moszkvai titkos iratok a néhai magyar kormányfő szovjetunióbeli sorsáról. *Magyar Nemzet*, május 18. /*Történelem – A Magyar Nemzet melléklete.*/ V.

jelentéseire támaszkodom. Elsősorban tehát egy hungarika-forrásegyüttes történetét fogom rekonstruálni, ám ennek különböző forrásőrző helyekről és különböző utakon Magyarországra jutó, egymástól elkülönülő – és ezért részben még feldolgozatlan – egységeinek („dossziéinak”[3]) a komplex elemzése Bethlen moszkvai fogságára vonatkozóan is számos új szempont felvetését kínálja.

II. A hungarika-forráscsoport keletkezéstörténetének politikai háttere

Bethlen István szovjetunióbeli fogságának történetét és körülményeit kizárólag orosz levéltári forrásokból tudjuk rekonstruálni – ez logikusan következik a fogva tartásának a helyszínéből. Ennek az orosz iratanyagnak egy része – nem tudjuk pontosan, hogy mekkora hányada – hazánkban is kutatható, annak köszönhetően, hogy 1992–1993 folyamán, három ízben, de két különböző csatornán keresztül került Magyarországra Bethlen Istvánra vonatkozó releváns orosz archívumi dokumentáció. Az érintett orosz levéltári igazgatási szervek két ízben hivatalos úton adományoztak a magyar állam képviselőjének ilyen levéltári kollekciót, egy ízben pedig magyar állampolgárok vásárlással jutottak hozzá egy válogatott anyaghoz.

A hivatalos iratátadások és a nem hivatalos iratvásárlás folyamatának a kiindulópontja Borisz Jelcinnek, az Oroszországi Föderáció (OF) elnökének 1992. november 11–12-i hivatalos magyarországi vizitje. Sáringer János diplomáciatörténeti sorozatának III/2. számú kötetében közli az Antall József magyar miniszterelnök és az orosz államfő közötti november 12-i kétoldalú megbeszéléséről készített feljegyzést. A magyar kormányfő a tárgyalás végén átadta az orosz államelnök számára a Bajcsy-Zsilinszky Társaság (BZST) által utóbbi nevére címzett leve-

[3] A „dosszié” vagy az „ügyirat” fogalmát a közfelfogás általában véve a bizalmas jellegű dokumentáció szinonimájaként tartja számon. Ennek egyszerű magyarázata van: nemcsak az államigazgatásban, hanem például a céges nyilvántartásokban is a belső használatra szánt (nem nyilvános) dokumentumokat ügyiratként dossziéba vagy folderbe gyűjtik, s zárt helyiségekben tárolják. Az oroszországi levéltárakban, a jelcini érát jellemző viszonylagos nyitás és liberalizálás ellenére, az 1990-es években is még mindig rengeteg kulcsfontosságú fond és irategyüttes volt, amelyek hozzáférhetetlennek bizonyultak nemcsak a magyar, hanem általában a külföldi kutatók számára. A „dosszié” fogalma ebben az esetben talán még találóbban kifejezi azt a képzetet, ami belengte a szovjet archívumok zárt világát, illetve az oroszországi rendszerváltás után, 1991–1992-től – a már akkor megmutatkozó konjunktúraszerű nemzetközi érdeklődés homlokterében – az azokban őrzött titkosított irattömeg státuszát. A forráskőzlésben a Bethlen István szovjetunióbeli fogságára vonatkozó, Magyarországnak átadott orosz levéltári anyagok keletkezéstörténetének leírása során ezt a metaforikus gyűjtőfogalmat fogom használni idézőjelben.

lét, melyben Bethlen földi maradványai hazaszállításának az elősegítését kérték tőle. Elég eklatánsan jellemzi a deszovjetizáció mellett elkötelezett Jelcin habitusát és gondolkodásmódját, hogy mérlegelés nélkül megígérte a segítségét, sőt, kommentálta is a felvetést. Kijelentette, hogy megítélése szerint azt sem lehet kizárni, hogy Bethlent kivégezték, vagyis azt inszinuálta, hogy a két világháború közötti magyar politikai élet „Grand Old Man"-je a sztálini represszió áldozata lett.[4]

A BZST levelének teljes szövegét később, 1994. június 17-én, Bethlen jelképes földi maradványainak újratemetése idején közölte a *Magyar Nemzet*. A november 10-re datált levélben csak azt a kérést fogalmazták meg, hogy az orosz államfő biztosítsa annak lehetőségét, hogy az egykori magyar miniszterelnök földi maradványait hazaszállítsák. A Bethlen elhurcolásával és („rejtélyes") halálával összefüggésben a levél szerzői is a sötétben tapogatóztak, s az akkoriban uralkodó alapvető információhiányt jelzi, hogy egy kérdőjellel jelölték meg Bethlen 1946. október 5-i elhunytának dátumát, illetve semmi közelebbit nem tudtak elárulni azzal kapcsolatban, hogy honnan kellene kihantolni vagy hazaszállítani a földi maradványokat.[5] Utólag visszatekintve már tudjuk, hogy az eredeti földi maradványokat már nem lehetett exhumálni, tehát az erre irányuló jó szándékú kezdeményezés eleve kivitelezhetetlen volt.

Sajnos a releváns források hiányában nem tudtam megállapítani, hogy a társaságon belül kinek a nevéhez fűződött ez a kezdeményezés, vagyis konkrétan ki vetette fel, hogy keressék meg a kormányt, illetőleg, hogy rajta keresztül forduljanak az orosz államelnökhöz ebben az ügyben. A november 10-i levélen három aláírás szerepel: Vigh Károlyé, az 1987–1988 óta a társadalmi szervezet élén különböző titulusokkal álló és annak működését – az elnökség összetételének változásai ellenére – fémjelző történészé, illetőleg Gajzágó József és Jezsó István alelnököké.

---

4 Sáringer János (2021): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához. (1992. január – 1992. december).* III/2. kötet. Magyar Napló Kiadó – VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest. 526–530. Az utolsó napirendi pont: 529–530. Jelcin nyitottsága és engedékenysége a magyar kérések iránt nem függetleníthető Antall egy korábbi személyes gesztusától. A magyar és az orosz vezetés közötti bizalmi viszony kiépítését ugyanis nagymértékben elősegítette, hogy az 1991. augusztus 19–21-i moszkvai puccs sorsdöntő napjaiban a magyar kormány kiállt Jelcin mellett, s támogatta a puccsistákkal szembeni fellépését. Augusztus 21-én Antall a külföldi államférfiak közül George Bush amerikai elnök után másodikként hívta fel őt, és személyesen tolmácsolta ezt neki, kifejezve abbéli reményét, hogy a reformerők felülkerekednek a válságos helyzeten. Keskeny Ernő (2012): *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002*. Századvég, Budapest. 87–90. Az Antall és Jelcin közötti 1991. augusztus 21-i telefonbeszélgetés teljes szövege: Sáringer János (2018): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához.* II. kötet. *1991. január – 1991. december.* Magyar Napló Kiadó – VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest. 207–209.

5 Bethlen István temetésének előzményei. Levél Jelcin elnökhöz. *Magyar Nemzet*, 1994. június 17. 4.

Egészen bizonyos, hogy történészként Vigh Károly más társulati vezetőkhöz képest tágabb horizonttal rendelkezett a történeti szakirodalomban megjelenő új eredményeket illetően, és ezért ismernie kellett Romsics Ignác első kiadásban 1991-ben napvilágot látott nagy hatású Bethlen-életrajzát is.[6] A Bethlen-biográfia epilógusában Romsics a releváns orosz levéltári források híján kénytelen volt lezáratlanul hagyni az egykori miniszterelnök életének eme utolsó fejezetét, semmi bizonyosat nem állíthatott, a szovjetunióbeli fogságát és halálának körülményeit illetően csak feltételezések megfogalmazására és az egymásnak ellentmondó információk rögzítésére vállalkozhatott. Romsics a korábbiakhoz képest jóval árnyaltabban rajzolta meg Bethlen személyét és politikai szerepét, s hangsúlyozta, hogy szükség lenne az egykori miniszterelnök politikai pályafutásának tisztázását szolgáló további tudományos vitákra. Ennek kontextusában kegyeleti okokból már ebben a korai munkájában felvetette, hogy hozzák haza az egykori miniszterelnök földi maradványait.[7] Az eredeti ötletgazdának tehát mindenképpen őt kell tekintenünk.

Bartha Ákos a Bajcsy-Zsilinszky Endréről szóló vaskos biográfiájának a BZST történetére vonatkozó fejezetében kimutatta, hogy 1987–1989-ben Vigh Károly akarata jelentős mértékben meghatározta az eleinte a kisgazda hagyományra építő társaság politikai, szellemi, társadalmi útkeresését.[8] Mégsem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy ebben a sokszínű és heterogén, a saját belső konfliktusaival vívódó, sokáig a párttá alakulás lehetőségét is mérlegelő szervezetben ő volt az, aki legelőször előhozakodott azzal az ötlettel, hogy tegyenek lépéseket Bethlen földi maradványainak a hazahozatala érdekében. Noha 1989–1990 fordulójára a BZST elhagyta mind a baloldali, mind a kisgazdapárti hagyományrendszert, s a harmincas évek elején alapított Nemzeti Radikális Pártot tartotta elődjének,[9] abban a tagsága révén mégis nagyon sokféle politikai és szellemi örökség (a harmadikutas népi, a kisgazda vagy a radikális párti) manifesztálódott. Nehéz ezért megmondani, hogy melyikbe is illett bele a két világháború közötti nemzeti keresztény ellenforradalmi rendszer egyik emblematikus alakjának az ilyenfajta szimbolikus rehabilitációja. A magyarországi rendszerváltás utolsó szakaszában, s különösen a Magyar Demokrata Fórum (MDF) választási győzelme után a BZST nyilvános kommunikációjában rendkívül erőteljes tónust nyert a kommunista rendszer örökségének a lebontása, illetve az azzal szem-

6 Romsics Ignác (1991): *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.

7 Uo. 308.

8 Bartha Ákos (2020): *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Életút és utóélet*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 564.

9 Uo. 563.

beni küzdelem. Úgy vélem, hogy alapvetően ebbe a kommunikációba illett bele az általában véve a totalitárius eszmerendszerekben veszélyt látó, a bolsevizmussal szemben elvi antagonizmust hangoztató, ugyanakkor pragmatikus és integer politikus képe, amit maga Bethlen, mindenfajta társadalmi konzervativizmusa ellenére is, megtestesített. Ráadásul az „örökös tiszteletbeli elnöki" titulus és a társelnöki rendszer létrehozásával 1989 végén az MDF felé orientálódó Vigh és támogatói visszaszorultak a BZST vezetőségében,[10] ezért csak feltételezhető, hogy a levél megfogalmazásáról és előterjesztéséről a társaságon belül valamilyen testületi döntés született. Erre a feltételezésre az is alapot ad, hogy 1990. május 17-től kezdődően a társaság elég sűrűn, kéthetente tartott elnökségi üléseket.[11] Ugyanakkor, ha ezekről az összejövetelekről készültek is emlékeztetők, azok nem kerültek Vigh Károly hagyatékába, és azzal együtt a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet archívumába, ugyanis a hagyatékon belül magát a BZST anyagát felölelő két dobozban (88. és 89. számú) sehol nem találhatók olyan iratok, amelyek az egyes elnökségi ülések napirendjéről orientálnának bennünket.[12]

Jelcin népes delegációjának tagja volt Rudolf Pihoja, az orosz állami levéltári koordinációs csúcsszerv, az OF Kormánya Levéltári Bizottságának vezetője is.[13] Ő már rögtön Antall és Jelcin tárgyalását követően, a magyar sajtó tudósítói előtt reagált a BZST-hez köthető s a magyar kormányfő által tolmácsolt kérésre. A nyilatkozatából az derül ki, hogy Oroszországban már korábban, Jelcin magyarországi látogatása előtt lét-

---

10 Uo. 566.

11 Echter István szervezőtitkár levele Kováts Ferenc elnökségi tagnak. Budapest, 1990. május 12. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet Archívuma (RETÖRKI Archívum), XIV. 6. sz. fond, 88. doboz (dob.), 8. őrzési egység (ő. e.). Echter nyilván ugyanazt a formaszöveget küldte ki minden elnökségi tagnak. Még az is szerepelt a levélben, hogy amennyiben egy elnökségi tag három egymást követő elnökségi ülésen nem jelenik meg, az elnökség mérlegelheti az elnökségi tagságának felfüggesztését.

12 A hagyaték összetételére és forrásértékére: Pálinkás Barnabás (2019): Történészi hagyaték történészi szemmel. A Vigh Károly-hagyaték ismertetése. *Rendszerváltó Archívum*, 4. évf. 3. sz. 49–61. Eme kétdoboznyi forráscsoport alapján csupán annyi hámozható ki, hogy a BZST kitartott amellett, hogy Bethlen földi maradványait hazai földben, méltóképpen kell elhelyezni. Legalábbis erről tanúskodik egy későbbi, 1993. július 26-án kelt levél. A miniszterelnöki kabinetnek címzett megkeresésében Gajzágó sürgette, hogy lépjenek előre ebben az ügyben. Megemlítette azt a figyelemre méltó mozzanatot is, miszerint a társaság vezetői még Ivan Aboimov orosz nagykövetnél is eljártak, s személyesen egyeztettek vele erről a kérdésről. Gajzágó József levele Marinovich Endrének. Budapest, 1993. július 26. RETÖRKI Archívum, XIV. 6. sz. fond, 88. dob., 9. ő. e.

13 Pihoja, Rudolf Germanovics (1947): történész, 1987-től a történelemtudományok doktora, 1989-től professzor. 1990–1996 között az ebben az időben többször átkeresztelt oroszországi állami levéltári igazgatási csúcsszerv (1990–1991: OSZFSZK Minisztertanácsának Levéltárügyi Bizottsága, 1991–1993: OF Kormányának Levéltárügyi Bizottsága, 1993–1996: OF Állami Levéltári Szolgálata) vezetője.

rehoztak egy olyan ad hoc szakértői bizottságot, amely arra volt hivatott, hogy tisztázza a világháború alatt vagy után Szovjetunióba hurcolt külföldi politikusok sorsát, felszínre hozza és megismerje a fogva tartásukkal kapcsolatos, levéltárakban megbúvó adatokat, információkat. Pihoja elmondásából arra lehet következtetni, hogy ez egy tárcaközi grémium volt, amely az egyes szakminisztériumok alá tartozó irattárak és archívumok képviselőiből állt, meg is nevezte a Külügyminisztériumot, az Állambiztonsági Minisztériumot és a Butirszkaja börtön archívumát.[14] Ettől datálhatjuk az egyes „oroszországi Bethlen-dossziék" genezistörténetét, melyeket az áttekinthetőség kedvéért a következő fejezetben alfejezetekre bontva fogok ismertetni.

III. Az úgynevezett „Bethlen-dossziék"

III. 1. Az „első dosszié"

Pihoja nem sokkal az Antall–Jelcin-találkozó után, december 23-án átadott egy iratcsomót a Moszkvai Magyar Nagykövetség képviselőjének, Fábián Pál Jenő vezető konzulnak. A másolatokhoz egy 25 tételbe sorolt iratjegyzéket is mellékeltek,[15] melyből egyértelműen kiderül, hogy ezt a kollekciót kizárólag a Külügyminisztérium archívumában folytatott feltárás és gyűjtés eredményeként állították össze. A jegyzékben megadták az egyes tételek levéltári jelzetét is. A dosszié összesen huszonhárom, a mellékletekkel együtt harmincegy levéltári dokumentumot és eredeti fényképfelvételeket is tartalmazott. Az írott dokumentumanyag teljes terjedelme összesen 46 lap (oroszul: *liszt*) volt. Itt érdemes emlékeztetni arra, hogy Jelcin az Antall-lal folytatott tárgyalásán minden segítséget megígért a magyar félnek abban, hogy tisztázzák a Bethlennel kapcsolatos kérdést. Pihoja a dosszié átadásakor hivatkozott is Jelcin személyes utasítására. Megemlítette még, hogy a Külügyminisztérium archívumában, annak érdekében, hogy a magyar fél kérésének eleget téve minél hamarabb eredményt produkáljanak, siettek a kutatómunkával, ezért arra sem maradt idejük, hogy a dossziéhoz csatolt eredeti fényképekről másolati példányokat készítsenek. Arra kérte ezért a magyar felet, hogy a fotókról Magyarországon elkészített kópiákat később juttassák vissza hozzá.[16]

---

14 S[tier] G[ábor] (1992): Bethlen István halálának körülményeit Wallenbergéhez hasonló homály fedi – nyilatkozta lapunknak az orosz állami bizottság vezetője. *Magyar Nemzet*, november 11. 1.

15 Lásd az 1. sz. táblázat.

16 Mikecz Tamás ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése a Külügyminisztérium (KÜM) III. Területi Főosztályának. Moszkva, 1992. december 28. Magyar Nemzeti Levéltár

A külügyminisztériumi érkeztető bélyegző szerint Mikecz Tamás moszkvai ügyvivőnek az iratok átadásáról szóló 1992. december 28-i jelentését 1993. január 4-én érkeztették Budapesten, tehát az annak mellékletét képező orosz levéltári dokumentumok ekkorra ugyancsak Magyarországra jutottak. A külügyi akták tanulmányozása alapján arra lehet következtetni, hogy a Külügyminisztériumban eleinte arra számítottak, hogy egy ideig ügyviteli célból használniuk kell ezt a dokumentációt,[17] minden bizonnyal ezért nem küldték el még másolatban sem a Magyar Országos Levéltárnak (MOL). Ez a „Bethlen-dosszié" tehát a Külügyminisztérium archívumában maradt, s még évtizedekig ott hevert, emiatt a tartalmával a hazai (tudományos) közvélemény sem ismerkedhetett meg.

Annak érdekében, hogy a továbbiakban egyszerűsítsem a hivatkozásaimat az orosz levéltári forrásokra, elkészítettem az orosz nyelvű iratjegyzék magyar nyelvű fordítását. Ennek összeállításánál a magyar félnek átadott orosz nyelvű lista szerkesztését és sorszámozását követtem, még akkor is, ha egyes esetekben a dossziéban lévő dokumentumok belső hierarchiája és kapcsolódási rendszere más logikát követelt volna meg, ugyanakkor a jegyzék tételeinek meglehetősen felszínes leírását a könnyebb érthetőség kedvéért cizelláltam vagy kiegészítettem, a dokumentumot röviden annotáltam. Az orosz levéltári jelzeteket nem közlöm. A dokumentumjegyzékben gyakran előforduló, de kevéssé ismert szovjet politikusok nevéhez lábjegyzetet készítettem.

1.	Ivan Lavrovnak, a Külügyi Népbiztosság (NKID) III. Európai Osztálya megbízott vezetőjének szolgálati jelentése Vlagyimir Gyekanozov[18] külügyi népbiztoshelyettes számára Bethlen István „átállásának" lehetséges okairól. Moszkva, 1944. december 15.
Melléklet	Lavrov tájékoztató feljegyzése Bethlen István szerepéről a magyar politikai életben. Moszkva, dátum nélkül. (1944. december 15.)
2.	Geiger Bélának, a NKID III. Európai Osztálya referensének tájékoztató feljegyzése Bethlen István személyéről és politikai szerepéről. Moszkva, dátum nélkül. (1944. ősz.)

Országos Levéltára (MNL OL), XIX-J-1-k (KÜM Adminisztratív iratok), 1993/192. dob., 217/1993. sz.

17 Az akta belívén Páldi Andrásné irattáros pro domo bejegyzése szerint a jelentés eredeti példányát Moszkvában, a nagykövetségen le is selejtezték 1994. március 1-jén. Ugyanakkor nem sokkal ezután, Bethlen jelképes hamvainak hazaszállítása kapcsán Moszkvában szerettek volna ismét betekinteni a hazaküldött orosz dokumentumokba, ezért kikérték a minisztériumban iktatott és őrzött aktát (a jelentést és mellékleteit). MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.

18 Gyekanozov, Vlagyimir Georgijevics (1989–1953): politikus. 1939. május 3-tól 1940. november 4-ig külügyinépbiztos-helyettes, majd 1946. márciustól 1947. áprilisig külügyminiszter-helyettes.

3.	Gyekanozov előterjesztése Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos számára Bethlen István letartóztatásáról és Szovjetunióba szállításáról. Moszkva, 1945. február 7.
4.	Gyekanozov átirata Vszevolod Merkulov[19] állambiztonsági népbiztosnak Bethlen István letartóztatásáról és a Szovjetunióba szállításáról. Moszkva, 1945. február 22.
Melléklet	Lavrov szolgálati tájékoztatója a Bethlen István letartóztatására vonatkozó utasításról és annak végrehajtásáról. Moszkva, dátum nélkül. (1945. február 22. után.)
5.	Bethlen Margit grófnő[20] orosz nyelvű levele Joszif Sztálinnak férje szabadon bocsátásáról és a vele való kapcsolatba lépés lehetővé tételéről. Budapest, 1946. március 7.
Melléklet	Gyekanozov széljegyzete a NKID IV. Európai Osztálya vezetője, Alekszandr Lavriscsev számára Bethlen István hollétéről és egészségi állapotáról. Moszkva, 1946. május 23.
6.	Emlékeztető a Külügyminisztérium Balkáni Országok Osztályának helyettes vezetője, Andrej Vlaszov[21] és a moszkvai magyar követ, Szekfű Gyula[22] közötti megbeszélésről. Moszkva, 1946. május 14.
Melléklet	Szekfű Gyula levele Molotovnak Bethlen Margit grófnő kéréséről csomagküldemény átadására a férjének. Moszkva, 1946. május 12.
7.	Emlékeztető Gyekanozov és Szekfű Gyula megbeszéléséről Bethlen Margit kérésére vonatkozóan. Moszkva, 1946. május 28.
8.	Gyekanozov átirata Viktor Abakumov[23] állambiztonsági miniszter számára Bethlen István hollétéről és egészségi állapotáról. Moszkva, 1946. május 29.
9.	Bethlen Margit grófnő angol nyelvű levele Georgij Puskin magyarországi szovjet követnek a férjéhez írt levelének eljuttatásáról Moszkvába.[24] Budapest, 1946. október 2.
Melléklet	Puskin Bethlen Margit leveléhez írt kísérőlevele Molotovnak. Budapest, dátum nélkül. (1946. október 2. után.)

19 Merkulov, Vszevolod Nyikolajevics (1895–1953): katonatiszt, 1945. július 9-től hadseregtábornok. 1941. február 3-tól 1946. március 15-ig állambiztonsági népbiztos, majd 1946. március 19-től május 7-ig állambiztonsági miniszter.

20 Bethlen Margit (1882–1970): írónő, újságírónő. 1901. június 27-én kötött házasságot Bethlen Istvánnal, akitől három fia született: András, István és Gábor. 1951-ben kitelepítették, később visszaköltözhetett Budapestre.

21 Vlaszov, Andrej Petrovics (1905–1983): diplomata. 1944–1948 között a Külügyi Népbiztosság (Külügyminisztérium) Balkáni Országok Osztályának helyettes vezetője.

22 Szekfű Gyula (1883–1955): történész, egyetemi tanár, a *Három nemzedék* című, nagy hatású munka szerzőjeként a két világháború közötti időszak egyik meghatározó szellemi alakja. 1945. október 15-től a Magyar Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott követe Moszkvában, 1948. május 8-tól felmentéséig, 1948. szeptember 10-ig nagykövet.

23 Abakumov, Viktor Szemjonovics (1908–1954): állambiztonsági tiszt, 1945. július 9-től vezérezredes. 1946. május 7-től 1951. július 17-ig állambiztonsági miniszter.

24 Puskin, Georgij Makszimovics (1909–1963): diplomata. 1944–1945-ben a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság politikai tanácsadója, 1945. október 1-től 1949. június 28-ig a Szovjetunió budapesti rendkívüli és meghatalmazott képviselője, 1948-tól nagyköveti rangban.

10.	Gyekanozov átirata Abakumovnak Bethlen Margit 1946. október 2-i leveléről és átadásának lehetőségéről a címzettnek. Budapest, 1947. január 25.
11.	Nyikolaj Szelivanovszkij[25] állambiztonsági miniszterhelyettes átirata Gyekanozovnak Bethlen István 1946. október 5-i elhunytáról. Moszkva, 1947. február 28.
12.	Vlaszov előterjesztése Andrej Visinszkij[26] külügyminiszter-helyettes számára Puskin magyarországi képviselő értesítéséről Bethlen István haláláról. Moszkva, 1947. március 10.
Melléklet	Vlaszov levele Puskinnak Bethlen István elhalálozásáról. Moszkva, 1947. március 11.
13.	Vlaszov szolgálati jelentése Visinszkij számára Puskin kérdéséről arra vonatkozóan, hogy tájékoztathatja-e, és milyen formában, a magyar kormányt Bethlen elhunytáról. Moszkva, 1947. március 22.
14.	Visinszkij kézírásos széljegyzete Vlaszovnak Bethlen István elhunytának körülményeiről és az azzal kapcsolatos tájékoztatásról. Moszkva, 1947. március 23.
15.	Visinszkij kézírásos utasítása Vlaszovnak részletes tájékoztató összeállítására Bethlen István haláláról. Moszkva, 1947. március 24.
16.	Vlaszov szolgálati jelentése Visinszkij számára a Bethlen István elhunytára vonatkozó tárcaközi levélváltásról. Moszkva, 1947. március 25.
17.	Visinszkij átirata Szelivanovszkijnak, melyben kéri, hogy a Bethlen elhunytára vonatkozó hivatalos dokumentációt küldjék át a Külügyminisztériumnak. Moszkva, 1947. március 30.
18.	Szelivanovszkij átirata Visinszkijnek a Bethlen István elhunytára vonatkozó dokumentációról. Moszkva, 1947. április 14.
Melléklet	Nyikolaj Larin orvos ezredes által kiállított igazolás Bethlen István elhalálozásáról. Moszkva, 1946. október 8.
Melléklet	Bethlen István holttestének 1946. október 8-i boncolásáról készített, Pjotr Szemjonovszkij igazságügyi orvosszakértő által aláírt jegyzőkönyv. Moszkva, 1946. október 8.
19.	Vlaszov szolgálati jelentése Visinszkij számára Puskin kérdéséről arra vonatkozóan, hogy tájékoztathatja-e, és milyen formában, a magyar kormányt Bethlen elhunytáról. Moszkva, 1947. április 14.[27]
20.	Vlaszov VCS-vonalon küldött üzenete Puskinnak Bethlen István halálhíre megosztásának lehetőségéről. Moszkva, 1947. április 18.
21.	Puskin VCS-vonalon küldött üzenete Vlaszovnak Bethlen István halálhíre megosztásának lehetőségéről. Budapest, 1947. április 19.

25 Szelivanovszkij, Nyikolaj Nyikolajevics (1901–1997): állambiztonsági tiszt, 1943. május 26-tól vezérezredes. 1946. május 7-től 1951. augusztus 26-ig állambiztonsági miniszterhelyettes.

26 Visinszkij, Andrej Januarjevics (1883–1954): jogász, politikus. 1935. március 3-tól 1939. május 31-ig a Szovjetunió főügyésze. 1946. márciustól külügyminiszter-helyettes, 1949. március 4-től 1953. március 5-ig külügyminiszter.

27 Ez a dokumentum teljesen azonos a 13. sz. tétellel, de a dátumát 1946. március 22-ről átírták április 14-re.

22.	Kivonat Puskin jelentéséből a Gyöngyösi János magyar külügyminiszterrel folytatott megbeszéléséről. Budapest, 1947. április 29.
23.	Dubinszkaja ügyeletes orvosnő által kiállított jegyzőkönyv Bethlen István elhalálozásáról 16.45-kor. Moszkva, 1946. október 5.
24.	7 darab fénykép.
25.	4 darab fénykép.

1. sz. táblázat. A Bethlen István moszkvai fogságáról összeállított orosz külügyi dokumentumok jegyzéke. Moszkva, 1992. december 23. előtt. (Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz. Saját szerkesztésű táblázat.)

III. 2. A „második dosszié"

A Pihoja által a magyar újságírók előtt említett orosz tárcaközi ad hoc bizottság munkája keretében, a külügyi dokumentációban folytatott kutatással párhuzamosan folyt az Állambiztonsági Népbiztosság (NKGB) és az Állambiztonsági Minisztérium (MGB) anyagának a célirányos feltárása a jogutód szerv, az OF Állambiztonsági Minisztériumának archívumában is.[28] Nanovfszky György moszkvai nagykövet a Külügyminisztériumnak küldött 1993. május 19-i táviratában arról jelentett, hogy addigra már ebben az irattárban is kiválogatták a Bethlen Istvánra vonatkozó okmányokat; a nagykövet értesülései szerint azokat eredetileg Viktor Barannyikov orosz állambiztonsági miniszter személyesen szerette volna átadni tervezett budapesti útja során.[29] Egészen bizonyos, hogy orosz részről a kutatással és az iratválogatással február végéig végeztek, ugyanis egy másik nagykövetségi táviratból az is kiderül, hogy Barannyikov hivatalos magyarországi látogatását magyar részről már február 2-ra előkészítették, és eredetileg 1993. március elejére várták volna őt Budapesten. A magyar fél a találkozót mégis lemondta, és az őszre halasztására tett javaslatot. [30]

A látogatás elmaradásának egyik konzekvenciája az lett, hogy az orosz állambiztonsági szervek által kiválogatott irategyüttes átadásának folya-

[28] A Szovjetunió Legfelső Tanácsa által 1946. március 15-én hozott törvény értelmében az államigazgatás csúcsszerveinek elnevezését népbiztosságokról minisztériumokra változtatták. Ez érintette mind a központi kormányzat, mind az egyes tagköztársaságok állami szerveinek az elnevezését. Tehát a Népbiztosok Tanácsa hivatalos (SZNK) elnevezése ettől kezdve Minisztertanács (SZM) volt, a Belügyi Népbiztosságé (NKVD) Belügyminisztérium (MVD), az Állambiztonsági Népbiztosságé (NKGB) Állambiztonsági Minisztérium (MGB) stb. A tanulmányban ezeket az elnevezéseket, az 1946. március 15-i cezúrára és az attól számított névváltozásokra figyelemmel, következetesen fogom használni.

[29] Nanovfszky György moszkvai nagykövet rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak. Moszkva, 1993. május 19. MNL OL, XIX-J-1-j (KÜM TÜK-iratok), 1993/59. dob., 001756/1993. sz.

[30] Nanovfszky rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak. Moszkva, 1993. február 2. MNL OL, XIX-J-1-j, 1993/57. dob., 00440/1993. sz.

mata ezzel egy rövid időre megtorpant. Nanovfszky ezért mind Budapesten, mind Moszkvában szorgalmazni kezdte, hogy az iratok átadására Göncz Árpád köztársasági elnök közeljövőben esedékes oroszországi munkalátogatása során kerítsenek sort. Június 15-én Barannyikov fogadta Nanovfszkyt, és közölte vele, hogy Jelcin beleegyezett ebbe.[31] A magyar államfő oroszországi útjára június 20. és július 4. között került sor,[32] s a terveknek megfelelően, a finnugor és török köztársaságokban tett hosszú körútja után, július 2-án tért vissza Moszkvába, ahol másnap, július 3-án kétoldalú megbeszélést folytatott Jelcinnel.[33] Az orosz államelnök ennek keretében adta át neki a Bethlen Istvánra és Esterházy János felvidéki magyar politikusra vonatkozó szovjet állambiztonsági iratok másolatainak gyűjteményét. A Bethlenre vonatkozó részt harminc tételbe sorolták, az ahhoz mellékelt iratlistán azonban – az „első dosszié" anyagához tartozó jegyzékkel ellentétben – nem tüntették fel a dokumentumok eredeti levéltári lelőhelyét (jelzetét).[34] A másolatokat tartalmazó mappát Göncz átadta a nagykövetségnek, azt Zsohár István tanácsos egy rövid jelentéssel egyetemben még aznap a futárcsomagba tette.[35]

A 2. számú táblázat összeállítása még nagyobb kihívás elé állított. Egyrészt a dossziéban összekeveredtek a dokumentumok, sérült az iratjegyzékben tükröződő kronológiai rend, másrészt az egyes tételeket nemcsak, hogy felületesen, hanem egyenesen hiányosan írták le és adatolták. További problémát jelentett, hogy a leírás során megbontották az egyes dokumentumok közötti hierarchikus rendet, például az egyes átiratokhoz, utasításokhoz, levelekhez csatolt okmányokat nem tüntették

---

31 Nanovfszky rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak. Moszkva, 1993. június 15. MNL OL, XIX-J-1-j, 1993/59. dob., 001940/1993. sz.

32 A Külügyminisztériumban már június 11-én elkészült egy témavázlat a tervezett magas szintű államfői találkozóra, amely Göncz Árpádot orientálta a mondanivalója tekintetében. Már ebben szerepelt a téma felvetése: „Az orosz–magyar kapcsolatok problémamentessé válása után egy emberjogi kérdésben szeretném kérni Elnök Úr támogatását. A 30-as évek elején Magyarország miniszterelnöki posztját betöltő Bethlen Istvánról van szó. Bethlen miniszterelnök 1945-ben önként ajánlotta fel segítségét az akkori szovjet hatóságoknak. Moszkvába került és itt hunyt el, az Önök által is rendelkezésre bocsátott dokumentumok szerint 1946 októberében. Szeretnénk, ha hamvait és a rá vonatkozó dokumentumokat megkaphatnánk. Miniszterelnökünk a család kérését támogatandó, általam kéri Elnök urat, hogy ebben az ügyben támogasson és hamvai hazaszállítására és eltemetésére még az idén sor kerülhessen." A KÜM IX. Területi Főosztálya által összeállított témavázlat Göncz Árpád és Borisz Jelcin találkozójához. Budapest, 1993. június 11. MNL OL, XIX-J-1-j, 1993/57. dob., 001565/3/1993. sz.

33 Nanovfszky összefoglaló jelentése Jeszenszky Géza külügyminiszternek Göncz Árpád oroszországi munkalátogatásáról. Moszkva, 1993. július 9. előtt. MNL OL, XIX-J-1-j, 1993/57. dob., 001565/5/1993. sz. A jelentésen nem szerepel dátum, azt július 9-én érkeztették a Külügyminisztériumban.

34 Lásd a 2. sz. iratlistát.

35 Zsohár István nagykövetségi tanácsos által szignált jelentés Jeszenszkynek. Moszkva, 1993. július 3. MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1/1993. sz.

fel mellékletként, hanem önálló dokumentumokként kezelték. Mindez rendkívül megnehezítette a dokumentumok lista szerinti azonosítását. A 2. számú táblázat tételeinél lábjegyzetben utalok az egyezésekre az 1. számú iratlista dokumentumaival.

1.	A 3. Ukrán Front Parancsnokságának 14220. sz. rejtjeltávirata Bethlen István 1944. december 7-i „átállásáról" a Vörös Hadsereg oldalára. Hely nélkül, 1944. december 19.
2.	Gyekanozov átirata Merkulovnak Bethlen István letartóztatásáról és a Szovjetunióba szállításáról. Moszkva, 1945. február 22.[36]
3.	Gyekanozov előterjesztése Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos számára Bethlen István letartóztatásáról és Szovjetunióba szállításáról. Moszkva, 1945. február 7.[37]
4.	Pjotr Kotyelkov vezérőrnagy szolgálati tájékoztatója Iszaj Babics vezérőrnagynak, a SZMERS vezetőjének parancsáról Bethlen István letartóztatására vonatkozóan. Moszkva, dátum nélkül. (1945. február 25. előtt.)
5.	Pjotr Ivasutyin vezérőrnagy jelentése Babics vezérőrnagynak Bethlen István letartóztatásáról. Hely nélkül, 1945. március 8.
6.	Mihail Nyikonyenko kapitány, a 3. Ukrán Front SZMERS Elhárítási Részlege főnyomozójának parancsa Bethlen István letartóztatására. Hely nélkül, 1945. február 26.
7.	Mihail Nyikonyenko kapitány, a 3. Ukrán Front SZMERS Elhárítási Részlege főnyomozójának parancsa Bethlen István őrizetbe vételéről és az annak érvényesítését szolgáló intézkedések megtételéről. Hely nélkül, 1945. február 26.
8.	Nyikonyenko kézírásos szolgálati jelentése Bethlen István Tolbuhin marsallhoz írt levelével kapcsolatban. Hely nélkül (Kunszentmárton), 1945. március 13.
9.	Bethlen István 1945. március 14-re datált magyar nyelvű kézírásos levele Tolbuhin marsallhoz. Kunszentmárton, 1945. március 13.
10.	Alekszandr Kartasov állambiztonsági ezredes, a SZMERS 2. Parancsnoksága vezetőjének szolgálati feljegyzése Bethlen István politikai pályafutásáról. Moszkva, 1945. március 28.
11.	Bethlen István kihallgatásának gépírásos jegyzőkönyve. Moszkva, 1945. március 29.
12.	Alekszandr Szmolcov orvos alezredes látlelete Bethlen István egészségi állapotáról. Moszkva, 1945. március 29.
13.	Bethlen István kihallgatásának gépírásos jegyzőkönyve. Moszkva, 1945. április 20.
14.	Kivonat Bethlen István kihallgatásának gépírásos jegyzőkönyvéből. Moszkva, 1945. április 28.
15.	Bethlen István német nyelvű kézírásos levele. Moszkva, 1945. július 16.
16.	Bethlen István német nyelvű kézírásos levele. Moszkva, dátum nélkül.
17.	Bethlen István német nyelvű kézírásos levele. Moszkva, 1946. március 15.
18.	Alekszandr Kartasov állambiztonsági ezredes szolgálati feljegyzése Bethlen István politikai szerepéről és egészségügyi állapotáról. Moszkva, 1946. június 1.
19.	Gyekanozov átirata Viktor Abakumov állambiztonsági miniszter számára Bethlen István hollétéről és egészségi állapotáról. Moszkva, 1946. május 29.[38]

36 Ez a dokumentum azonos az 1. sz. iratlista 4. sz. tételével.
37 Ez a dokumentum azonos az 1. sz. iratlista 3. sz. tételével.
38 Ez a dokumentum azonos az 1. sz. iratlista 8. sz. tételével.

20.	Arkagyij Gercovszkij állambiztonsági vezérőrnagy szolgálati tájékoztatója Bethlen István nyilvántartásáról. Moszkva, 1946. június 3.
21.	Nyikolaj Larin orvos ezredes által kiállított látlelet Bethlen István egészségi állapotáról. Moszkva, 1946. szeptember 20.
22.	Bethlen István kézírásos kihallgatási jegyzőkönyve. Moszkva, 1946. szeptember 18.
23.	Viktor Abakumov állambiztonsági miniszter kézírásos emlékeztetője a Sztálin és Nagy Ferenc közötti, 1946. április 16-i beszélgetéséről. Moszkva, 1946. október 7.
24.	Dubinszkaja ügyeletes orvosnő által kiállított igazolás Bethlen István elhalálozásáról 16.45-kor. Moszkva, 1946. október 5.[39]
25.	Ivan Kapeljanszkij állambiztonsági kapitány kézírásos szolgálati tájékoztató feljegyzése Bethlen István magyarországi politikai szerepéről. Moszkva, 1946. október 23.
26.	Gyekanozov átirata Abakumovnak Bethlen Margit 1946. október 2-i leveléről és annak átadásáról a címzettnek. Budapest, 1947. január 25.[40]
27.	Bethlen Margit angol nyelvű levele Bethlen Istvánnak. Budapest, 1945. december 12.
28.	Alekszandr Kartasov állambiztonsági ezredes szolgálati feljegyzése Bethlen István elhunytáról a Külügyminisztérium tájékoztatása céljából. Moszkva, 1947. február 3.
29.	Visinszkij átirata Szelivanovszkijnak, melyben kéri, hogy a Bethlen elhunytára vonatkozó hivatalos dokumentációt küldjék át a Külügyminisztériumnak. Moszkva, 1947. március 30.[41]
30.	Szelivanovszkij átirata Visinszkijnek a Bethlen István elhunytára vonatkozó dokumentációról. Moszkva, 1947. április 14.[42]

2. sz. táblázat. Borisz Jelcin orosz elnök által Göncz Árpádnak átadott, Bethlen Istvánra vonatkozó orosz állambiztonsági dokumentumok jegyzéke. Moszkva, 1993. július 2.[43] (Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1/1993. sz. Saját szerkesztésű táblázat.)

Az első és a második „dosszié" sorsa közötti lényeges különbség, hogy utóbbinak a másolati példányát, nem sokkal azután, hogy hazaküldték azt Moszkvából, a Külügyminisztérium átadta megőrzésre az illetékes közgyűjteménynek.[44] Lakos Jánosnak, a MOL akkori főigazgatójának az intézmény 1994. évi szakmai tevékenységéről írt beszámolójából tudjuk, hogy Bethlen István második „oroszországi dossziéját" – az Esterházy Jánosra vonatkozó szovjet forrásanyaggal együtt – 1994-ben vették állományba. Lakos ezt a kollekciót, mint értékes hungarikát, külön kiemelte a gyarapodások sorában.[45]

---

39 Ez a dokumentum azonos az 1. sz. iratlista 23. sz. tételével.

40 Ez a dokumentum azonos az 1. sz. iratlista 10. sz. tételével.

41 Ez a dokumentum azonos az 1. sz. iratlista 17. sz. tételével.

42 Ez a dokumentum azonos az 1. sz. iratlista 18. sz. tételével.

43 A dokumentum terjedelmét nem tüntetem fel. A tanulmányban a későbbiekben a táblázat sorszámára fogok hivatkozni.

44 Keskeny Ernő külügyminisztériumi főosztályvezető levele Lakos János főigazgatónak. Budapest, 1993. augusztus 23. MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1/1993. sz.

45 Ezt a gyűjteményt a MOL V. Osztálya XXXII-18. törzsszám alatt vette állományba. Lakos János (1995): Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 1994. évi munkájáról. *Levéltári Közlemények*, 65. évf. 1–2. sz. 271.

III. 3. A „harmadik dosszié"

Minden kétséget kizáróan látszik, hogy az ünnepélyes keretek között, 1993. július 3-án, az államfői találkozó keretében Göncz Árpádnak átadott dosszié tartalmát az orosz fél valamilyen okból kifolyólag „csonkolta". Ezt az állításomat önmagában a lapszámozásra is alapozhatnám. A hivatalos átadásra előkészített anyag lapjait ugyanis egyenként megszámozták (a magyar levéltári terminológia szerint *paginálták*), kézírással egy sorszámot írtak a papírlap jobb felső sarkába. Az utolsó dokumentumon a 118-as sorszám van feltüntetve, ugyanakkor az egész anyag – tehát a harminc dokumentum – mindösszesen 65 számozott tételből áll. A számozás alapján pontosan megállapítható az is, hogy – ha azt feltételezzük, hogy az egész dokumentáció csak 118 lapból állt, és a 118. lapszám után nem következtek újabb dokumentumok – a legelső válogatásból összesen 53 lapot emeltek ki. Az iratanyagot összeállító orosz szakemberek elkövették azt a „hibát",hogy a kollekció eredeti sorszámozását meghagyták, nem törölték a kézírással felírt lapszámokat azok után sem, hogy abból kivettek dokumentumokat.

Állításom megalapozottságát azonban még adekvátabb módon alátámasztja, hogy Nanovfszkyt az Állambiztonsági Minisztérium részéről felkereste egy általa meg nem nevezett személy, aki felajánlotta, hogy 6000 dollárért eladnak neki egy Bethlen Istvánra vonatkozó szovjet titkosszolgálati dokumentációt. Úgy vélem, a nagykövet hivatali, jogi és etikai szempontból is helyesen járt el azzal, hogy nem kívánt élni azonnal a lehetőséggel, és feltételt szabott a kérdés későbbi megfontolásához. Nyilván komoly aggályokat szülhetett Budapesten, hogy a magyar diplomácia hivatalos exponense önhatalmúlag költségvetési forrásokat áldoz bizonytalan eredetű orosz levéltári iratokért. Ebből kifolyólag az is teljesen logikusnak tűnik, hogy Nanovfszky az erről folytatott további egyeztetéseket egy iratlista összeállításához kötötte,[46] hiszen a körülmények gyanús egybejátszása miatt eleinte akár azt is feltételezhette, hogy ugyanazt akarják neki „elsózni," amit eredetileg hivatalos keretek között akartak átadni a magyar kormány képviselőjének.

A magyar nagykövet távirata szerint a neki megvételre felajánlott dokumentáció 1944–1947-ben keletkezett része – az orosz minisztériumi tisztviselők elmondása szerint – 55 lapból állt, míg, mint említettem, a hivatalos „dossziéból" számításaim szerint 53 lapot emeltek ki. A két szám közötti különbség bőven a hibahatáron belül van, és abból is könnyen adódhat, hogy az orosz levéltárosok a hátlapok (oroszul: *oborot*) számát következetlenül számolták össze és adták hozzá a teljes terjedelem-

[46] Nanovfszky rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak. Moszkva, 1993. május 19. MNL OL, XIX-J-1-j, 1993/59. dob., 001756/1993. sz.

hez. Ezért egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a feltehetőleg összesen 118 lapból álló, s előzetesen összegyűjtött teljes dokumentációból „szálaztak ki" mintegy 53–55 oldalnyi anyagot, s a két rész között nem volt sem tematikai, sem tartalmi átfedés.

Afelől, hogy létezett egy „harmadik dosszié" is, ez pedig az Állambiztonsági Minisztérium által átadásra szánt 118 lapnyi gyűjteményből elkülönített válogatás volt, a Romsics Ignác professzorral folytatott beszélgetésem során nyertem teljes bizonyosságot. Ő elmesélte nekem, hogy 1993 tavaszán felkereste őt két magyar újságíró, akik felkérték arra, hogy szakértőként működjön közre a *Magyar Nemzet* Bethlen Istvánról szóló tematikus mellékletének összeállításában. Elmondták neki, hogy Moszkvában, vásárlás útján jutottak hozzá szenzációs orosz levéltári forrásokhoz,[47] amelyek eloszlatják a homályt az egykori miniszterelnök halála körül, ezek képezték volna a melléklet tematikai gerincét. Romsics a bevezető tanulmányt és a szakértői jegyzeteket az iratok magyar fordítása alapján készítette el, a cirill betűs dokumentummásolatok illusztráció gyanánt szolgáltak a lap 1993. május 18-i számának terjedelmes mellékletében.[48]

IV. A három „Bethlen-dosszié" forrásértéke és eddigi tudományos hasznosítása

Az úgynevezett három „Bethlen-dosszié" (magyarországi) hozzáférhetőségére és eddigi tudományos felhasználására vonatkozó megállapításaimat pontokba szedve összegzem.

1.) Az „első dosszié" anyaga egészen a közelmúltig egyáltalán nem kerülhetett tudományos forgalomba, azért, mert nem egy nyilvános közlevéltárban őrizték, hanem a Külügyminisztérium irattárában. Ha a benne foglalt dokumentumok forrásértékét vesszük figyelembe, akkor stílszerűen úgy fogalmazhatunk, hogy ott „porosodott", hiszen a történészszakma nem tudta azokat hasznosítani. Ezeknek a dokumentumoknak a megismerésére csak akkor nyílt lehetőség, amikor a „dossziét" is magába záró külügyminisztériumi akta a minősítés feloldása után a 2010-es években a megőrzésére hivatott közgyűjteménybe, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába (MNL OL) került.

2.) A „második dosszié" anyaga 1994 óta a MOL-ban, illetve annak jogutód intézményében (MNL OL), a XXXII-18. törzsszámú fondban megismerhető és kutatható (volt). Mielőtt a dokumentumokat hazaküldték volna Moszkvából Budapestre, a Moszkvai Magyar Nagykövetségen

---

47 Romsics Ignác szóbeli közlése a szerzőnek.

48 Romsics Ignác (1993): i. m. I–VII.

elvégezték azok fordítását is, a magyar nyelvű változatot külön sorozatban mellékelték az orosz nyelvű dokumentumokhoz. Ennek ellenére elmondható, hogy a hazai történeti kutatások még nem aknázták ki ennek az iratanyagnak az elemzésében rejlő lehetőségeket sem. Elég beszédes, hogy a „dosszié" legismertebb és szinte közkézen forgó irata Bethlen Margit férjének írt 1946. december 12-i dátumú levele.[49] Ez annak köszönhetően vált a szélesebb hazai olvasóközönség előtt is ismertté, hogy egy népszerű író, közíró részleteket közölt belőle egy irodalmi ihletésű, de könnyed olvasmánynak szánt, híres emberek szerelmes leveleit közreadó válogatásában.[50]

Az értékes forráskör célirányos és szisztematikus feldolgozásának kiindulópontja az lenne, ha az összes dokumentumot egy új, mind történeti, mind filológiai szempontból koherens fordításnak vetnénk alá, s az így megszületett eredményt egy forráspublikáció keretében közreadnák.

3.) Minden bizonnyal nem állok távol a valóságtól, ha annak a gyanúmnak adok hangot, hogy a „harmadik dosszié" dokumentumait az OF Állambiztonsági Minisztériumában annak idején azért szálazták ki az eredeti 118 oldalas gyűjteménytől, mert azok jelentős részben azonosak voltak az „első dosszié" anyagával. A „harmadik dosszié" okmányai ugyanis nagyrészt a Külügyi Népbiztosság (Külügyminisztérium) és az NKGB (Állambiztonsági Minisztérium) közötti információáramláshoz kapcsolódnak, a két szerv közötti levélváltás dokumentumai, az iratképző szervtől (NKGB) a Külügyi Népbiztosságnak elküldött átiratok másodlati példányai, illetve az utóbbitól érkeztetett hivatalos értesítések eredeti példányai. Az orosz „értékesítők" tudhatták, hogy ezeknek a dokumentumoknak a pandant-jai más iratképző archívumából már Magyarország birtokába kerültek.

Ráadásul megkockáztatható, hogy tudományos szempontból – a nagymérvű átfedés ellenére – az „első dosszié" anyaga (volt) az érdekfeszítőbb. A „harmadik dosszié" anyagából ugyanis hiányzott a teljes képet jelentősen árnyaló három kulcsfontosságú dokumentum: Szekfű Gyula 1946. május 12-i levele Vjacseszlav Molotov külügyminiszterhez,[51] a Szekfű és Andrej Vlaszov, a Külügyminisztérium Balkáni Osztályának vezetője

---

49 2. sz. táblázat 27. sz. dokumentum.

50 Nyáry Krisztián (2018): *Írjál és szeressél. 125 szerelmes levél és történet.* Corvina, Budapest. 156–158. Nyáry forrása minden bizonnyal L. Balogh Béni írása lehetett: L. Balogh Béni (2013): Megkésett üzenet. *A hét dokumentuma*, 2013. június 3. https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/megkesett_uzenet.html. Egy korábbi válogatás a „második dosszié" anyagából az online térben is hozzáférhető: Kiss András – Siklósné Kosztricz Anna – Soós Viktor Attila (2010): Iratok Bethlen István sorsáról. Iratok a KGB-levéltárból. *Nemzetközi hírek és kapcsolatok*, 2010. november 8. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/iratok_bethlen_istvan_sorsarol.

51 1. sz. táblázat 6. sz. dokumentum melléklete.

közötti május 14-i megbeszélésről készített emlékeztető,[52] illetve Georgij Puskin magyarországi meghatalmazott képviselő jelentésének kivonata a Gyöngyösi János külügyminiszterrel folytatott 1947. április 29-i megbeszéléséről.[53]

Romsics Ignác – saját elmondása szerint – nem tudott arról, hogy már korábban Magyarországra került egy, az általa szerkesztett anyaggal – a tematikáját és a jellegét illetően – nagyrészt átfedésben lévő dokumentáció (az „első dosszié"). Ugyanakkor az újságírók, akik együttműködést ajánlottak neki, tudhattak róla. Mikecz Tamás moszkvai ügyvivő ugyanis már említett 1992. december 28-i jelentéséből kiderül, hogy Pihoja, aznap délelőtt, amikor átadta Fábián Pál Jenőnek a dosszié anyagát, találkozott Mayer Ritával, a Moszkvai Magyar Kulturális Központ igazgatójával és magyar újságírókkal,[54] akiket nyilván tájékoztatott a Bethlenre vonatkozó levéltári anyag kutatásának állásáról és az aktuális fejleményekről. Nagyon valószínű egyúttal, hogy a hivatalos (délutáni) átadásra előkészített „dosszié" anyagába ők nem tekinthettek bele, ezért az abban foglalt iratok pontos tartalmára vagy tudományos értékére vonatkozóan ők sem rendelkeztek konkrét ismeretekkel.

V. Bethlen István földi maradványai exhumálásának kérdése

A BZST 1992. november 10-i levelében megfogalmazott kérés, amit Antall személyesen tolmácsolt Jelcinnek, eredetileg nem arra irányult, hogy orosz részről engedjenek betekintést olyan orosz levéltári dokumentumokba, amelyek eloszlatják a ködöt Bethlen István szovjetunióbeli fogva tartásáról és sorsáról, hanem arra, hogy tegyék lehetővé az egykori magyar miniszterelnök földi maradványainak a hazahozatalát. Érthető azonban, hogy 1992–1993-ban az új és még meglehetősen fiatal orosz államiság szerveit reprezentáló vezetők maguk sem tudtak arra naprakész és adekvát módon válaszolni, hogy hogyan bántak Bethlennel a szovjet állam represszív szervei, miután a Szovjetunióba hurcolták, hogyan és milyen körülmények között hunyt el, és hol temették el. Ehhez az orosz illetékeseknek is bele kellett ásniuk magukat a levéltárak mélyébe.

Nyilván nemcsak a BZST és a magyar kormány volt kíváncsi ezekre a válaszokra, hanem a magyar társadalom is. Elég plasztikusan jellemzi a helyzetet a Moszkvai Magyar Nagykövetség 1992. december 28-i jelentése, amelyben leszögezték, hogy az akkor átadott dosszié anyagát orosz

52 1. sz. táblázat 6. sz. dokumentum.

53 1. sz. táblázat 22. sz. dokumentum.

54 Mikecz jelentése a KÜM III. Területi Főosztályának orosz levéltári anyagok átadásáról Magyarországnak. Moszkva, 1992. december 28. MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.

részről a magyar külképviselet kifejezett sürgetésére, többszöri megkeresésére állították össze és adták át a nagykövetség képviselőjének.[55] Ebből az iratkollekcióból kiderült az egykori magyar miniszterelnök halálának dátuma, a boncolási jegyzőkönyv alapján a halálának konkrét orvosszakértői diagnózisa, az elhalálozásának a helye (a Butirszkaja börtön rabkórháza), illetve az a nem mellékes tényező, hogy a halálhírét a szovjet diplomácia hivatalos jelleggel közölte a kormányt reprezentáló Gyöngyösi János külügyminiszterrel. Bethlen halálának körülményeit (az időpontját, a helyét és az egészségügyi okát) illetően az „első" és a „második dosszié" forrásállománya között átfedés volt, tehát ugyanezek a dokumentumok benne voltak a második mappában is. Arra vonatkozóan azonban, hogy hol kell keresni Bethlen földi maradványait, vagyis hol hantolták el azokat, egyik iratcsomó sem tartalmazott semmilyen adekvát információt.

Ebben a tekintetben mind a Pihoja által vezetett grémium, mind a magyar külképviselet sokáig a sötétben tapogatózott. Nanovfszky és munkatársai támpontjául szolgáltak az 1993. március 18–27. között Moszkvában kutatóúton járt Györkei Jenő hadtörténész és Gosztonyi Péter svájci magyar történész által megosztott információk. A magyar kutatók az Orosz Tudományos Akadémia (OTA) berkeiből két ellentétes értelmű értesülést szereztek. Az egyik szerint Bethlent egy Moszkva melletti táborban, annak egy tábornoki dácsájában házi őrizetben tartották. Ott érte a halál 1946. október 5-én, és ott is temették el. Az orosz történészek elmondásai alapján Györkei és Gosztonyi a krasznogorszki tiszti hadifogolytáborral azonosította ezt a helyszínt. A másik – az orosz történészek segítségével az Állambiztonsági Minisztériumtól szerzett információ – szerint Bethlen 1947-ben hunyt el a moszkvai Butirka börtönben, s „a börtön udvarán temették el, majd onnat[56] ismeretlen helyre vitték". Györkei orosz történészekkel egyetértésben úgy vélte, hogy ez utóbbi dezinformáció, s a magyar miniszterelnök sírját valójában Krasznogorszkban kell keresni.[57] A rendelkezésre álló történeti adatok szövevé-

---

55 Mikecz jelentése a KÜM III. Területi Főosztályának orosz levéltári anyagok átadásáról Magyarországnak. Moszkva, 1992. december 28. MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.

56 Sic!

57 Györkei Jenő beszámolója Jeszenszky Géza külügyminiszternek 1993. március 18–27-i moszkvai kutatóútjáról. Budapest, 1993. március 31. MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/193. dob., 2480/1/1993. sz. Nanovfszky egy későbbi jelentéséből kiderül, hogy kik voltak Györkei és Gosztonyi orosz forrásai. Elsősorban Lev Bezimenszkij történész, a *Novoje Vremja* című hetilap főmunkatársa és két hungarológus, Andrej Puskas és Tofik Iszlamov, az OTA Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetének főmunkatársai, másodsorban Mihail Szemirjaga, az OTA Nemzetközi Munkásmozgalom-történeti Intézetének vezetője és Vitalij Fomin, a Makszim Gorkij Moszkvai Pedagógiai Főiskola Történeti Tanszékének vezetője. Nanovfszky jelentése a KÜM III. Területi Főosztályának. Moszkva, 1993. április 16. MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/193. dob., 2480/2/1993. sz.

nyes voltát jellemzi, hogy mindkét verziónak volt igazságtartalma: Bethlen valóban 1946. október 5-én hunyt el, és nem 1947-ben, ugyanakkor nem Krasznogorszkban, hanem a második értesülésnek megfelelően, a Butirka börtönben.[58] Annak, hogy az „első dosszié" iratanyagának ismeretében – amelyből a halál dátuma és helye adekvát módon kihámozható volt – miért ment el 1993. május 12-én Nanovfszky és egyik munkatársa Krasznogorszkba, hogy ott, a helyszínen szerezzenek kézzelfogható információkat Bethlen nyughelyét illetően,[59] csak egyetlen ésszerű magyarázata lehet. Nyilván úgy gondolták, hogy noha Bethlen a Butirkában halt meg, Krasznogorszkban temették el.[60]

Bethlen földi maradványainak elhantolását illetően a köd csak közel egy év múlva oszlott el. Pihoja 1994. március 25-én egy levelet írt Nanovfszkynak, miszerint az illetékes orosz belügyi szervek által folytatott kutatás során megvizsgálták a Butirka börtön 1945–1946-ból fennmaradt levéltári anyagát is, de nem találtak benne olyan iratokat, amelyek Bethlen István eltemetésére vonatkoznak. Ugyanakkor a Butirka börtönben elhunytak nyilvántartására vonatkozó dokumentumok, illetve az 1945–1946-ben letartóztatottak és elítéltek személyi dossziéiban lévő anyagok alapján kijelenthető volt, hogy az elhunytak mindegyikét az I. sz. Moszkvai Városi Krematóriumban, vagyis az egykori Donszkoj kolostor egyik épületében létrehozott halottégetőben hamvasztották el. A holttestek átszállításakor a börtönből a krematóriumba a kísérőlevélben csak a holttestek számát tüntették fel, az elhunytak vezeték- és keresztnevét nem.[61]

Az 1927–1973 között működött krematóriumba került azoknak az elítélteknek, valamint kivégzetteknek a holtteste, akik Moszkvában különböző politikai perek áldozataivá váltak, illetve a Belügyminisztérium és az állambiztonsági szervek (NKVD, MGB, KGB) felügyelete alá tartozó büntetés-végrehajtási intézetekben vesztették életüket. Az elhunytakat személyi adatok feltüntetése nélkül igen gyakran „darabáruként" (egyszerre 10–20 holttestet) szállították a krematóriumba, ahol egyébként normális polgári temetéseket, illetve hamvasztásokat is végeztek.

---

58 Megjegyzendő, hogy Györkei kutatása összességében véve nem volt eredménytelen, mert Bethlen fogságával kapcsolatosan olyan orosz levéltári dokumentumokhoz is hozzájutott az OF Fegyveres Erői Vezérkarának Központi Archívumából, amelyek nincsenek benne sem az „első," sem a „második" dossziéban". Ezeket nem sokkal később a *Történelmi Szemlé*ben publikálta. Lásd: Györkei Jenő (1994): Bethlen-dokumentumok Moszkvából. *Történelmi Szemle*, 36. évf. 3–4. sz. 335–350.

59 Nanovfszky jelentése a KÜM IX. Főosztályának. Moszkva, 1993. június 18. MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1/1993. sz.

60 Ezt a feltételezést erősíthette, hogy ekkoriban vált ismertté, miszerint Deseő László tábornok földi maradványait Krasznogorszkban hantolták el. Lásd: Illés György (2018): *Az orosz titok. Feljegyzéseim a felbolydult Moszkvában.* Szép Könyvek Kiadó, Budapest. 181–183.

61 Pihoja levele Nanovfszkynak. Moszkva, 1994. március 25. MNL OL, XIX-J-1-k, 1994/106. dob., 3689/11/1994. sz.

A börtönből odakerült holttestek hamvasztás utáni maradványait három tömegsírban helyezték el, amelyeket időrendben nyitottak meg egymás után. Azt tehát, hogy a három közül melyikbe szórták Bethlen hamvait, az elhalálozási dátuma alapján lehetett meghatározni. Ez a hármas számú tömegsír volt, amit 1945 és 1973 között használtak.[62]

VI. Néhány szempont a „Bethlen-dossziék" anyagának majdani komplex elemzéséhez

Ahogy korábban erre már utaltam, érdemes lenne egyszer az „első" és „második Bethlen-dossziéban" foglalt összes orosz levéltári dokumentumot filológiai alapossággal, a jelenlegi történeti ismereteink felhasználásával lefordítani és egy önálló – kritikai – kiadásban megjelentetni. Ez nyitná meg az utat ennek a páratlanul értékes hungarika-forrásegyüttesnek a komplex és módszeres elemzéséhez. A forráskör első olvasataként, ugyancsak pontokba szedve, most csak néhány szigorúan előzetes jellegű és gondolatébresztő megállapítást szeretnék tenni.

1.) Először is, pontosan rekonstruálhatóvá vált Bethlen szovjetunióbeli fogságának kronológiája. 1945. március 27-én hurcolták Moszkvába Kunszentmiklósról – feltehetőleg egy katonai repülőgéppel. Először az NKGB hírhedt központi épületének a fogházába vitték a Lubjankán, ahol március 29-én kihallgatták. Április 1-jén, feltehetőleg az egészségi állapota miatt, átvitték a Butirszkaja börtön rabkórházába, ahol az orvosi látlelet és boncolási jegyzőkönyv szerint 1946. október 5-én elhunyt. Pár héttel azt követően, hogy átszállították a Butirkába, 1945. április 20-án és 28-án, egymás után, két ízben is kihallgatták. Bizonyos továbbá az is, hogy nem sokkal a halála előtt, 1946. szeptember 18-án ismét kihallgatásnak vetették alá.

Igaz, az orosz fél által átadott történeti iratanyag dokumentumaiban a fenti dátumok közül az 1945. április 1-jei mozzanat, vagyis az, hogy Bethlent ezen a napon vitték át a Lubjankáról a Butirkába, sehol nem látható, olvasható. Ez kizárólag Pihoja már említett 1994. március 25-i levelében szerepel. Ebből arra lehet következtetni, hogy erre a fontos adatra csak a „második dosszié" átadása után derült fény, akkor, amikor az orosz levéltári grémium tüzetesen átvizsgálta a Butirszkaja börtön irattárának anyagait, a börtönnaplókat és a különféle nyilvántartásokat.

2.) Szabó Éva és Szűcs László 1989-ben megjelent publikációja óta tudjuk, hogy az 1946. április 9–18. között Nagy Ferenc miniszterelnök vezetésével Moszkvába látogató magyar kormánydelegáció tagjai előtt

[62] Nanovfszky jelentése a KÜM IX. Területi Főosztályának. Moszkva, 1994. április 12. MNL OL, XIX-J-1-k, 1994/106. dob., 3689/1994. sz.

Sztálin a delegáció búcsúztatására szervezett április 16-i vacsorán elárulta, hogy Bethlen náluk van a Szovjetunióban.[63] Erre Nagy így reagált: *„Mi nem bánjuk, ha nem jön haza, szívesebben látnánk, ha helyette hadifogoly munkások és parasztok jönnének."*[64] Noha a kormánydelegáció moszkvai útjáról azóta már számos magyar és orosz forrás napvilágot látott,[65] a hazai levéltári anyagban a Gerő Ernő által oroszul lejegyzett párbeszédtöredék az egyetlen, amely ezt a mozzanatot rögzíti, más dokumentum nem utal erre. Ezt Nagy is szemérmesen elhallgatta első kiadásban 1948-ban az Amerikai Egyesült Államokban angolul megjelent visszaemlékezésében,[66] amelyben egyébként részletesen kitér a delegáció útjára.[67] A „második oroszországi Bethlen-dossziéban" ugyanakkor van egy dokumentum, Viktor Abakumov állambiztonsági miniszter 1946. október 7-i rövid kézírásos emlékeztetője a Sztálin és Nagy Ferenc közötti, 1946. április 16-i beszélgetésről, amely alátámasztja, hogy a Bethlenre vonatkozó rövid eszmecsere valóban lezajlott, ráadásul eszerint Nagy nem ennyire kétértelműen fogalmazott, hanem kategorikusan ellenezte elődje hazatérését.[68] A feljegyzés dátuma is találgatásokra adhat okot, vagyis feltehető kérdésként, hogy a szovjet állambiztonsági ügyvitelben miért éppen Bethlen halála után két nappal keletkezett egy hevenyészett dokumentum, amely orientációs jelleggel felidézte a magyar kormányfő erre vonatkozó korabeli kijelentését, ami a Sztálin és Nagy közötti beszélgetés kötetlen és protokolláris jellege ellenére a magyar kormány hivatalos álláspontjaként volt értelmezhető. Megítélésem szerint ez a dokumentum arra utal, hogy az Állambiztonsági Minisztérium számára Bethlen halála után dilemmaként merült fel, hogy mit kezdjenek a holttestével. Bethlen 1946. október 5-én hunyt el, a holttestének boncolását csak három nappal később, október 8-án végezték el.

---

63 A kormányfőn kívül a delegáció tagja volt még Gyöngyösi János külügyminiszter, Szakasits Árpád államminiszter, és Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter. Moszkvában csatlakozott még hozzájuk Szekfű Gyula követ.

64 Szabó Éva – Szűcs László (1989): Erdély és a Felvidék sorsa 1946-ban. Gerő Ernő ismeretlen feljegyzései. I. rész. *Új Fórum*, 1. évf. 2. sz. 43–45. A Bethlenre vonatkozó röpke eszmecsere: 45.

65 Békés Csaba (1992): Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. *Regio*, 3. évf. 3. sz. 161–194.; Révész Béla (2001): Újabb dokumentum Nagy Ferenc és Sztálin találkozójáról. *ArchívNet*, 2. évf. 2. sz.; Vida István (2002): Két fontos új dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külügyi Szemle*, 1. évf. 3. sz. 149–167.

66 Nagy Ferenc (1948): *Struggle behind the Iron Curtain*. The Macmillan Company, New York.

67 Erre a magyar nyelvű fordítás alapján hivatkozom: Nagy Ferenc (1990): *Küzdelem a vasfüggöny mögött.* 1. köt. Európa Könyvkiadó, Budapest. 272–285.

68 2. sz. táblázat 23. sz. dokumentum.

Szekfű Gyula moszkvai magyar követ, aki 1946. március 16-án érkezett meg moszkvai állomáshelyére,[69] jelen volt a magyar kormánydelegáció és Sztálin éppen egy hónappal későbbi közös vacsoráján, tehát első kézből tudta meg, hogy Bethlen él, és a Szovjetunióban tartják fogva. Romsics Ignác a már hivatkozott 1991-es monográfiájában kitér arra, hogy Nagy Ferenc utasítására Szekfű később tájékoztatta Frank Roberts angol nagykövetet a küldöttség áprilisi útjáról. Az angol diplomata a jelentésében így adta vissza azt, ahogy Szekfű a Bethlenre vonatkozó szovjet álláspontot interpretálta: *„Azonban attól félnek, hogy ha éppen most visszatérne Budapestre, a konzervatív áramlatok olyan – nem feltétlenül szovjetellenes – gyűjtőpontját hozná létre, amely nem találkozna a jelenlegi magyar rendszer rokonszenvével.”*[70]

Szekfű május 12-i Vjacseszlav Molotov külügyminiszterhez írt kísérőlevele – illetőleg annak tartalma –, mellyel továbbítani kívánta neki Bethlen Margit grófnő férjéhez írt leveleit, arra utal, hogy a magyar követ igyekezett eloszlatni a szovjetek aggodalmait. Egyértelműen látszik, hogy ebben a levélben Szekfű Bethlen hazatérése mellett érvel, azt állítva, hogy Bethlennek semmilyen szerepe nem lehet a magyar belpolitikában, és a megváltozott viszonyok közepette semmit nem tehet azért, hogy a „régi rendet” restaurálják az országban.[71] Ugyanezt az álláspontját pár nap múlva kifejtette Vlagyimir Gyekanozov külügyminiszter-helyettes előtt is. Azt, hogy Bethlen otthon már „semmilyen kárt nem tehet”, Szekfű azzal az érvvel próbálta még alátámasztani, hogy az egykori kormányfő már „elég idős”.[72]

Mint azt Lázár György, a Szekfű követi jelentéseit összegyűjtő levéltáros kiemeli, Szekfű moszkvai missziója során mindvégig magára volt utalva, az önállóság minden előnyével és hátrányával; nem kapta meg Budapestről a munkájához szükséges támogatást. Ráadásul a magyar–szovjet kapcsolattartás súlypontja Budapestre esett, nem pedig Moszkvára,[73] így mellőzése/mellőzöttsége a kormány részéről önálló és kényszeres manőverezési helyzeteket szült számára. A korábbi tudományos pályafutásából – és annak sikereiből – kifolyólag Szekfű egy rendkívül autonóm személyiség volt. Bethlen István és Szekfű Gyula kapcsolata korábban a *Magyar Szemle* szerkesztése kapcsán alakult ki, s ezt a kapcsolatot – a kétségtelenül meglévő koncepcionális ellentéteik ellenére – mindvégig a közös eszmei gyökerekből táplálkozó együttműködés, a kölcsönös tiszte-

---

69 Lázár György (1998): *Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései (1946–1948)*. Magyar Országos Levéltár, Budapest. 5.

70 Romsics Ignác (1991): i. m. 306.

71 1. sz. táblázat 6. sz. dokumentum.

72 1. sz. táblázat 7. sz. dokumentum.

73 Lázár György (1998): i. m. 8–12.

let és Szekfű részéről a politikai lojalitás jellemezte.[74] Az „önálló akció" képzetét leginkább a Szekfűt jól ismerő Staud Géza színháztörténész, bibliográfus Laczkó Miklós történész előtt felidézett emléke erősítheti. Eszerint egyszer – talán 1948-ban – Szekfű körének tagjai megkérdezték tőle, hogy miért vállalta el a moszkvai követi posztot, amire ő így válaszolt: „…részben azért, hogy felkutassam és hazasegítsem Bethlen Istvánt; már majdnem Sztálinig jutott az ügy, de végül is próbálkozásom sikertelen maradt."[75]

Mindazonáltal még mindezek ismeretében is fel kell tennünk azt a kérdést, hogy megtehette volna-e a magyar követ, megengedhette volna-e magának, hogy szembehelyezkedjen a kormányfő – és így a kormány – akaratával, tudván, hogy Nagy Ferenc nem sokkal korábban hogyan nyilatkozott Bethlen hazatérését illetően. Nehéz elképzelni, hogy felvállalta, hogy ne a felettese álláspontját képviselje, mert azzal sértette volna a kormány integritását, a kormányon belüli hivatali hierarchiát és a kormánytisztviselővel szemben megkövetelhető alapvető normákat.

Szekfű lépésére megítélésem szerint csak egyetlen logikus magyarázat létezik. A kormány tagjai maguk is csak Moszkvában nyertek bizonyosságot afelől, hogy Bethlen még életben van. A kormánydelegáció hazatérése után ez a hír nyilván kiszivárgott a Kisgazdapárt prominensei körében, egyes, a párt jobbszárnyához tartozó politikusok is tudomást szerezhettek erről.[76] Ha nem is valamelyik kisgazdapárti politikus súgta meg ezt az információt Bethlen Margitnak, akkor valahogy a Bethlennel közismerten jó kapcsolatot ápoló Szekfű révén jutott tudomására, hogy a férje még életben van, és Moszkvában tartják fogva. A delegáció hazatérése (április 19.) és Szekfű levelének dátuma (május 12.), amelyben tolmácsolta Bethlen Margit kérését, feltűnően közel esik egymáshoz. Bethlen Margit szándéka, hogy továbbítsák a leveleit férjének, egy teljesen ártalmatlan, magánjellegű kérés volt. A kormány hivatalos állás-

---

74 Gali Máté (2022): Bethlen István gróf és Szekfű Gyula. In: Hollósi Gábor – Joó András – Ujváry Gábor (szerk.): *A Bethlen-kormány megalakulása és a konszolidáció szellemi háttere. A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága 2021. szeptember 28-i, az első Bethlen-kormány megalakítása 100. évfordulója tiszteletére szervezett konferenciájának előadásai.* Magyar Napló Kiadó – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Budapest. 35–36.

75 Laczkó Miklós (1983): Szekfű Gyula és kortársai. *Valóság*, 26. évf. 8. sz. 13. és 22.

76 Antall József és Borisz Jelcin 1992. november 12-i tárgyalásán a magyar kormányfő elmondta, hogy tudomása szerint Bethlent a Lubjankán tartották fogva, s a haláláról az 1947-től 1956-ig ugyancsak a Szovjetunióban sínylődő Kovács Béla „tudósította őket". Sáringer János (2021): i. m. 529–530. Ezzel a megfogalmazással a miniszterelnök nyilván a saját családjára s elsősorban a Tildy Zoltán, majd részben Nagy Ferenc kormányában újjáépítési miniszteri posztot betöltő apjára, idősebb Antall József (1896–1974) kisgazdapárti politikusra, illetve az általa ebben a minőségében szerzett értesülésekre célzott. Ez is arra utal, hogy kisgazdakörökben ismert volt az a tény, hogy Bethlent a Szovjetunióban tartották fogva.

pontjába is belefért az, hogy a magyar követ egy levél (és nem egy hivatalos jegyzék) formájában továbbítja egy magyar állampolgár kérelmét. Az, hogy Szekfű a házastárs leveleinek átadásakor emberi tényezőkre is hivatkozva érvelt Bethlen hazaengedése mellett, lehetővé tette, hogy magyar részről kizárólag humanitárius kérdésként tüntessék fel és kezeljék az egész ügyet. Úgy vélem tehát, hogy Szekfűnek erre engedélyt kellett kapnia valamelyik kompetens kormányzati szereplőtől, ha nem a hivatali felettesétől, Gyöngyösi Jánostól, akkor talán magától a miniszterelnöktől, illetve egyeztetnie kellett arról, hogy ebben a humanitárius mederbe terelt ügyben meddig exponálhatja magát.

Nyilvánvaló, hogy azzal együtt, hogy a kormány részéről nyitva hagyták ezt a kérdést, előzetesen minden feltételt meg kellett teremteni ahhoz, hogy ha majd úgy adódik, hogy Bethlennek haza kell térnie, akkor ne politikusként, hanem szigorúan csak magánemberként tehesse ezt meg, és otthon semmilyen kapcsolata ne lehessen az állam- és közélettel. Beszédes például, hogy 1947 februárjában – amikor a kormánytényezők még nem tudták, hogy elhunyt – megvonták tőle a jogosultságot, hogy állami nyugdíjban részesüljön.[77] Ez egyértelműen arra enged következtetni, hogy számoltak a hazatérésének a lehetőségével.

3.) A *Magyar Nemzet* 1993. május 18-i, Romsics Ignác által szerkesztett mellékletének utolsó dokumentuma Georgij Puskin budapesti szovjet követ Andrej Vlaszovnak, a Külügyminisztérium Balkáni Országok Osztálya helyettes vezetőjének VCS-vonalon küldött 1947. április 19-i üzenete volt, melyben a szovjet diplomata jelezte a moszkvai feletteseinek, hogy nem látja akadályát annak, hogy közöljék a magyarokkal Bethlen halálhírét. Romsics ugyanakkor a dokumentumokhoz írt epilógusában nyitva hagyta azt a kérdést, hogy ezzel kapcsolatban végül milyen döntést hoztak Moszkvában.[78] Romsics e tekintetben a Bethlen-biográfiája második, 2005. évi kiadásában is csak a sötétben tapogatózott: *„Ezért csak Puskin, budapesti követet tájékoztatták, aki az információt 1947 és 1948 fordulóján adta tovább bizalmasan a magyar kormány néhány tagjának, és valószínűleg Bethlen Margitnak."*[79]

A *Magyar Nemzet* hivatkozott száma megjelenésének idejére már Magyarországon lévő „első Bethlen-dosszié" anyagában van egy kivonat Puskin és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter április 29-i beszélgetéséből, amely minden kételyt eloszlat ebben a tekintetben. Kettejük megbeszélése során ugyanis Puskin közölte Gyöngyösivel, hogy Bethlen elhunyt.[80] Ezt nyugodtan vehetjük a szovjet kormány hivatalos tájékoz-

---

77 Megvonták Bethlen István, Lukács Béla, Darányi Kálmánné és mások nyugdíját. *Szabad Nép*, 1947. február 27. 3.

78 Romsics Ignác (1993): i. m. VI.

79 Romsics Ignác (2005): *Bethlen István. Politikai életrajz*. Osiris Kiadó, Budapest. 443.

80 1. sz. táblázat 22. sz. dokumentum.

tatásának. Nyilvánvaló, hogy ebből azért nem lett országos hír, mert a magyar külügyér kijelentette, hogy nem fognak erről hivatalos sajtókommünikét kiadni, de még csak Bethlen családtagjait sem kívánja értesíteni. Bizonyosan állítható tehát, hogy azok után, hogy Gyöngyösi közölte Puskinnal, miszerint nem áll szándékában Bethlen elhunytáról tájékoztatni a magyarországi rokonait, Puskin sem adta tovább Bethlen Margitnak a halálhírre vonatkozó információt.

4.) A fentiek ismeretében le kell tehát szögezni, hogy végső soron szovjet részről a kulcsfontosságú információkat nem titkolták el a Nagy Ferenc vezette s kisgazdák által dominált magyar kormány elől. Amikor még Bethlen élt, elárulták, hogy a Szovjetunióban van, majd később azt is, hogy elhunyt. Igaz, önmagában véve elgondolkodtató, hogy erről sokáig a szovjet külügyminisztérium vezető tisztviselői sem szereztek tudomást. Ezzel magyarázható, hogy Bethlen halálhírét csak több mint fél évvel a halála után közölték Budapesttel, 1947 áprilisának legvégén. Az pedig, hogy ebből nem lett országos hír, a magyar kormány szándékán múlt. Ez ágyazott meg később azoknak a híreszteléseknek is, melyek szerint az egykori magyar miniszterelnök valamikor 1947 folyamán hunyt el.

5.) A „második dossziéban" több olyan dokumentumra is bukkanhatunk, amelyek alapján kitapinthatók a Bethlennel szembeni bánásmód bizonyos ismérvei, például az, hogy milyen ellátásban volt része. Noha az orosz levéltári forrásokból semmilyen utalás nincs arra vonatkozóan, hogy Bethlent milyen minőségben tartották fogva, az ő élelmezésére is minden bizonnyal a Szovjetunió Belügyi Népbiztosságának a hadifoglyok élelmiszer-ellátmányi normáira vonatkozó utasításai voltak irányadók. Mint említettem, Bethlen 1945. április 1-jén került a Butirszkaja börtön rabkórházába, így az ellátását illetően az ott töltött hónapjai legnagyobb részében, egészen a haláláig, a Belügyi Népbiztosság 1945. május 19-i 540. számú utasítása volt érvényben. Eszerint a lágerkórházban ápolt beteg hadifoglyok napi normája mind annak minőségi összetételét, mind a mennyiségét tekintve jóval jobb volt, mint a táborokban tartott sorállományú hadifoglyok, és kicsivel jobb, mint a táborokban tartott tisztek napi fejadagja. Például a lágerkórházban ápoltak napi 80 gramm húst kaphattak, míg a táborokban lévő sorállományúak csak 30 grammot, a szalonna- és zsiradék-fejadagjuk pedig duplája volt (30 gramm, illetve 15 gramm), a rozskenyér mellett búzakenyeret is kaptak, míg utóbbiak csak rozskenyeret stb.[81]

Mindazonáltal a „második Bethlen-dossziéban" lévő első, 1945. március 29-re datált és Alekszandr Szmolcov alezredes, az Állambiztonsági

[81] Varga Éva Mária (2006): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. ROSZSZPEN – MKTTK, Budapest–Moszkva. 148–156.

Népbiztosság belső (lubjankai) börtönének orvosa által készített látlelet rögzítette, hogy a fogvatartottat általános legyengültség jellemzi, ezért az étrend kiegészítésére lesz szüksége.[82] Szergej Kartasov ezredesnek, az Állambiztonsági Minisztérium 3. Főigazgatósága 4. Osztálya vezetőjének 1946. június 1-én kelt szolgálati feljegyzése Bethlen egészségi állapotáról rögzíti, hogy a normán felüli étkezést biztosítanak számára.[83] A Butirszkaja börtön orvosa, Nyikolaj Larin ezredes által nem sokkal a halála előtt, 1946. szeptember 20-án kiállított igazolás pedig kész tényként megállapítja, hogy az Állambiztonsági Minisztérium biztosítja számára a kiemelt étrendet, sőt, Larin még ekkor is előírta a koszt javítását számára, gyümölcsök, vörösbor, befőtt hozzáadásával.[84]

Nyilvánvaló, hogy Bethlennek a fogsága előtt megszokott főúri lakomákban a Butirszkaja börtönben mindezzel együttvéve sem volt része. A hazájától és a szeretteitől való mesterséges elszakítottság, a börtönrezsim, a vele szembeni titkolózás, a megalázó kihallgatások, a krónikus magány, a folyamatos bizonytalanság, tehát általában véve a vele szembeni – és általa kifogásolt[85] – méltatlan bánásmód, végső soron a totális elhagyatottság és perspektívátlanság érzése önmagában rendkívüli pszichés és lelki terhelést jelenthetett. Ha a börtönben még végre is hajtották azokat az élelmezési utasításokat, amelyek rá vonatkoztak, vagyis más kategóriájú foglyokhoz képest kiemelt étrendet biztosítottak számára, akkor is elmondható, hogy ez a bizonytalan és kiszolgáltatott helyzet egy övénél jóval fiatalabb és egészségesebb szervezetet is próbára tett volna.

6.) A „második dosszié" anyagában – 1945. március 27-től számítva – összesen négy kihallgatási jegyzőkönyv leiratát találjuk. Egy 1945. március 29-i,[86] egy április 20-i,[87] egy április 28-i gépiratot[88] és végül egy 1946. szeptember 18-án kézírással lejegyzett „vallomást".[89] Amennyiben hitelt érdemlőnek fogadjuk el, hogy 1945. március 27-e és 1946. október 5-e között valóban csak négyszer hallgatták ki Bethlent, akkor két mozzanat különösen elgondolkodtató. Az egyik az, hogy az első három kihallgatást viszonylag rövid időn, egy hónapon belül és sorozatban egymás után tartották, míg az ezeket követő – negyedik – kihallgatására csak hosszú idő, több mint másfél év kihagyás után kerítettek sort. Önmagában véve az is feltűnő, hogy ez az ominózus utolsó kihallgatása nem sokkal a halála előtt zajlott. Ez alapján azt látjuk, hogy valamilyen

82 2. sz. táblázat 12. sz. dokumentum.
83 2. sz. táblázat 18. sz. dokumentum.
84 2. sz. táblázat 21. sz. dokumentum.
85 2. sz. táblázat 9. és 15–17. sz. dokumentum.
86 2. sz. táblázat 11. sz. dokumentum.
87 2. sz. táblázat 13. sz. dokumentum.
88 2. sz. táblázat 14. sz. dokumentum.
89 2. sz. táblázat 22. sz. dokumentum.

oknál fogva mintegy másfél évig nem vegzálták, majd a halála előtt nem sokkal hirtelen „elővették" valamiért. Annak, hogy sokáig nem hallgatták ki, könnyen lehet az a magyarázata, hogy egész egyszerűen nem volt kihallgatható állapotban. A Larin által 1946. október 8-án kiállított orvosi jelentés *(szpravka)* szerint Bethlen általános állapota rendkívül hullámzó volt, időnként hol javult, hol romlott. Ugyanakkor a dokumentum megállapítja azt is, hogy az „utóbbi időben" rendkívüli mértékben romlott.[90] Bethlen sorsát illetően kulcskérdés az, hogy mikortól számíthatta Larin az „utóbbi időt," hiszen lehetséges, hogy ebbe már szeptember 18-a is beleesett, tehát elvileg Bethlen – látványosan romló – egészségi állapota akkor sem engedte volna meg, hogy túlságosan hosszú tortúrának tegyék ki. A súlyosbodó állapotát Larin a már említett szeptember 20-i látleletben is jelezte.[91] Nagyon valószínű, hogy ezt a látleletet felsőbb utasításra készítette, és az utasításban foglaltak szerint járt el, amikor abban a Bethlen fizikai állóképességére, további kihallgathatóságára vonatkozó szakvéleményét is rögzítette.

Minden egyes kihallgatáson célzott kérdéseket tettek fel Bethlennek. A kihallgatások koncepciózus jellegét két tény mutatja. Egyrészt a kihallgató tisztek mind a négy ízben igyekeztek megkérdőjelezni a szavahihetőségét, másrészt a kérdéseik mögött sokszor inkább állítások rejlettek, ezekre kellett volna Bethlennek defenzív pozícióból reflektálnia. Vagyis az egész eljárás sokkal inkább arra ment ki, hogy sarokba szorítsák őt, semmint arra, hogy valós ismeretek birtokába kerüljenek a politikusi tevékenységének teljes spektrumát illetően. A négy jegyzőkönyv szövegét tüzetesen elolvasva olyan benyomásunk keletkezik, mintha az első három kihallgatás ugyanarra a koncepcióra épülő procedúra része lett volna, míg az utolsónál a kihallgató tisztek változtattak ezen, s egészen más megközelítési keretből próbálták felépíteni a tényfeltárást. Az első három kihallgatáson ugyanis kizárólag az angolszász hatalmak politikai és katonai tényezőivel fennálló kapcsolatrendszerét igyekeztek feltérképezni, a „szovjetellenességét" feszegető kérdések is ebből a kontextusból indultak ki. Az utolsó kihallgatásán ezzel szemben döntően a Tanácsköztársaság leverésében és az ellenforradalmi rendszer kiépítésében játszott szerepét, majd a kormányzati tevékenységét, illetve a Horthy Miklós kormányzóhoz fűződő bizalmas viszonyát firtatták, ezen keresztül próbálták igazolni, hogy a nevével fémjelzett bel- és külpolitika „szovjetellenes" irányultságú volt.

1945–1946-ban a Szovjetunióban az 1926-ban elfogadott – és 1927-ben részben módosított – büntető törvénykönyv volt érvényben. Ennek hírhedt 58. cikkelye 14 pontban határozta meg a politikai bűncselek-

---

90 1. sz. táblázat 18. sz. dokumentum 1. melléklete.

91 2. sz. táblázat 21. sz. dokumentum.

mény fogalmát, annak egyes kategóriáit és az azok után járó büntetési tételeket.[92] Nehéz lenne megmondani, hogy a kétfajta kihallgatási koncepcióval vajon melyik cselekményt akarták „ráhúzni" Bethlenre. Az első három kihallgatás kérdéseivel (és állításaival) leginkább a „kémkedés" gyanúját támaszthatták alá, amelynek büntetési tételeit az 58. cikkely 6. pontja szabta ki. Az utolsó kihallgatás megközelítési kerete pedig leginkább a 4. („a nemzetközi burzsoáziának nyújtott segítség a kommunista államrend megdöntése érdekében") és a 11. pont („ellenforradalmi szervezetben való részvétel")[93] által tartalmazott vádakban tette volna őt terheltté. A Mihail Nyikonyenko kapitány által kiadott s Bethlen őrizetbe vételét elrendelő 1945. február 26-i parancs eleve a büntető törvénykönyv 58. paragrafusának 4. pontjára hivatkozott a vele szembeni kényszerintézkedések megtételének indokaként.[94] Nem kizárt, hogy az esetleges vádirati indítványt az Állambiztonsági Minisztérium az 58. paragrafus 4., 6. és 11. pontjában foglalt bűncselekmények együttes elkövetésének gyanújával vagy a három szakasz kombinálásával kívánta elkészíteni. Erre enged következtetni az, hogy Kovács Bélát a Szovjetunió Belügyminisztériumának Különleges Tanácsa ugyanebben a három vádpontban találta bűnösnek, és ítélte huszonöt év kényszermunkára.[95]

A fentiekből az is következik, miszerint sokkal valószínűbb, hogy Bethlen meggyilkolása nem állt szovjet fogva tartói szándékában, hanem egy bűnvádi eljárásnak akarták alávetni, aminek normális menetben való lefolytatását az egészségi állapota nagymértékben hátráltatta. Önmagában véve kissé illogikus, hogy ha – találó köznyelvi kifejezéssel élve – „el akarták tenni láb alól," akkor a vele kapcsolatos információkat miért árulták el a magyar kormánynak, vagy miért tették ki őt ilyen hosszadalmas vegzatúrának. Ha meg akarták volna gyilkolni, akkor ezt rögtön a Moszkvába hurcolása után megtehették volna. Ráadásul talán az sem kétséges, hogy 1947-ben Kovács Béla sokkal veszélyesebb lehetett a szovjet érdekekre nézve, mint Bethlen István 1946 őszén, mégsem vették el még az ő életét sem. Köztudott, hogy Kovácsot 1947. február 25-én vették őrizetbe, ugyanakkor az már kevésbé ismert tény, hogy a Szov-

---

92 *Уголовный кодекс РСФСР редакции 1926 года с изменениями и дополнениями до 1 июля 1927 года.* (1927). Юридическое издательство Народного Комиссариата Юстиции РСФСР, Москва. 24–30.

93 *Уголовный кодекс РСФСР редакции 1926 года с изменениями и дополнениями до 1 июля 1927 года.* (1927). I. m. 26–27, 26. és 29. A 4. és 6. pont büntetési tétele legalább három év szabadságtól való megfosztás és teljes vagy részleges vagyonelkobzás volt.

94 2. sz. táblázat 7. sz. dokumentum.

95 Kovács Béla nyilvántartási kartonja. 1953. május 20. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/szovjet-taborok-magyar-foglyai/93BA84152F52444645ED00A26BC11C39/2. (letöltés dátuma: 2025. 04. 20.)

jetunió Belügyminisztériumának (BM) Különleges Tanácsa „csak" 1952. március 5-én ítélte el huszonöt év kényszermunkára.

Annak mérlegelésére, hogy mi lehetett a szándéka Bethlennel a szovjet állambiztonságnak, érdemes egy megállapítást tennünk a BM Különleges Tanácsának működésével kapcsolatban. A BM Különleges Tanácsa egy 1934. november 5-én létrehozott, bírósági jogkörökkel rendelkező adminisztratív büntető szerv, az orosz történetírás megfogalmazása szerint „nem rendes bírósági instancia" volt. A tagjai a belügyminiszter, a belügyminiszter helyettesei, a Szovjetunió főügyésze, az államrendőrség vezetője és a területileg illetékes köztársasági belügyminiszter voltak. A háború befejezése után az államellenes – vagyis a büntető törvénykönyv 58. paragrafusának hatálya alá eső – bűncselekmények elkövetésével vádolt személyek ügyeinek túlnyomó többségében ez a szerv hozott ítéletet. A politikai bűncselekményekkel vádolt személyek vádirati indítványának vizsgálati anyagát az Állambiztonsági Minisztérium, illetve annak illetékes szervezeti egysége, Bethlen esetében a Szergej Kartasov állambiztonsági ezredes vezetése alatt álló 3. Főigazgatóság 4. Osztálya állította össze. Ugyanakkor 1945 őszétől a BM Különleges Tanácsa egyáltalán nem hozott halálos ítéleteket, a legsúlyosabb büntetési tétel, amit ekkortól kiszabhatott, huszonöt év szabadságvesztés volt.[96]

7.) Az 1946. szeptember 18-i kihallgatás jegyzőkönyve az utolsó életjel Bethlen István egykori magyar miniszterelnökről. Noha látszik, hogy a korábbi eseményeket már nem tudta a megfelelő kronológiai rendbe szedni, és sok mindenre nem emlékezett pontosan,[97] ugyanazzal a kon-

---

96 Erre részletesen: Мозохин, Олег (2006): *Право на репрессии. Внесудебные полномочия органов государственной безопасности 1918–1953.* Кучково поле, Москва. 1934. november 5-től 1953. szeptember 1-ig, az instancia megszüntetéséig, a BM Különleges Tanácsa összesen 442 531 ítéletet hozott. Ebből – kizárólag az 1941. november 11-től 1945 őszéig tartó időszakban – 10 101 főt ítéltek halálra és 360 921 személyt szabadságvesztésre, továbbá 67 539 személyt országon belüli száműzetésre vagy kitelepítésre. Az adatokat lásd: *Реабилитация. Как это было? Март 1953–февраль 1956. Документы.* Составители: Артизов, Андрей et al. (2000). Международный фонд «Демократия», Москва. 72–74.

97 Elmondta, hogy miniszterelnöksége idején, amikor a világpolitikai színpadon növekedni kezdett a Szovjetunió politikai és gazdasági ereje, keresni kezdte a lehetőségeket arra, hogy a két ország között diplomáciai viszonyt létesítsenek. Úgy emlékezett vissza, hogy először 1930-ban Ankarában folytatott tárgyalásokat erről az ottani szovjet követtel. Bethlen itt összemosott két eseményt. Magyarország és a Szovjetunió diplomáciai képviselői 1924-ben, vagyis valóban Bethlen regnálása idején írták alá a diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozó megállapodásokat, de nem Ankarában, hanem Berlinben. A diplomáciai kapcsolatfelvétel ekkor végül meghiúsult, ám 1927–1931-ben a török diplomácia többször is kísérletet tett arra, hogy közvetítsen a két állam között. Bethlen 1930. október 29–30-án Ankarában részt vett a Török Köztársaság nemzeti ünnepének rendezvényein, s lehetséges, hogy ez idő alatt találkozott az ottani szovjet követtel. Az biztos, hogy a magyar–szovjet diplomáciai viszony kérdése szóba került a Bethlen és Ismet Inönü török miniszterelnök közötti október 29-i megbeszé-

zekvenciával válaszolt a szovjet állambiztonsági tiszteknek, mint a másfél évvel azelőtti kihallgatásai során, s ugyanahhoz a taktikához folyamodott, amihez az előző három kihallgatása során is. Igyekezett szétválasztani a szovjet típusú társadalmi-politikai berendezkedést és a Szovjetuniót mint szuverén államot. Soha nem tagadta, hogy a hazai bolsevik rendszer ellen küzdött, nem szimpatizált a kommunista eszmékkel, ugyanakkor kitartott azon álláspontja mellett, hogy mindvégig szem előtt tartotta a kapcsolatfelvétel lehetőségét a Szovjetunióval mint nemzetközi tényezővel, vagyis a kommunizmusellenessége nem jelentett Szovjetunó-ellenességet. Ez annak a jele, hogy Bethlen, a fizikai elgyengülés bármilyen fázisába is került ekkorra, és bármennyire is megromlott a memóriája, 1946. szeptember 18-án még mindig ítélőképességének a birtokában volt.

VII. Bethlen István személyes fényképei az „első dossziéban"

Az „első dosszié" részeként tizenegy eredeti fényképfelvétel is a magyar diplomácia birtokába került. Az iratjegyzéken azért szerepelnek két külön rubrikában (két tételként), mert két különálló lapra vannak felragasztva, az első lapon hét, míg a másodikon négy darab.

A képeket három tematikus egységbe lehet sorolni. 1.) Nyolc darab fotó Szegedy-Ensch Máriáról, a Bethlennel szerelmi viszonyt folytató hölgyről készült. 2.) Két felvételen Magyarországra menekült lengyel állampolgárságú személyek láthatók, az egyiken katonai egyenruhát viselő egyének, a másikon civilek. 3.) Van még egy műtermi imázskép magáról Bethlen Istvánról is, amely minden bizonnyal még a miniszterelnöksége idején készült. Ez utóbbin még viszonylag fiatalosnak tűnik, zakóban van, zsebre dugott kézzel kapták lencsevégre.

Ezeknek a fotográfiáknak az eredetével kapcsolatban egyetlen feltételezést fogalmazhatunk meg: ezek a képek Bethlen személyes tulajdonát képezték, s nála voltak, amikor elhurcolták őt a Szovjetunióba. Nanovfszky György, aki 1992 nyarától töltötte be a moszkvai nagyköveti posztot, tehát a Bethlen földi maradványainak hazahozatalára irányuló kutatások és egyeztetések az ő nagyköveti időszakára estek, kész tényként állította, hogy ezek a képek Bethlen saját személyes holmijában voltak. A vele készült és döntően a moszkvai nagyköveti tevékenységére fókuszáló interjúkötetében a következőket mondta: „A koalíciós külügyminiszter egy Gyöngyösi nevű úr volt [amikor Bethlen meghalt – S. A.], persze éppen a kisgazdapárt képviseletében. A szovjetek őt értesítették Beth-

lésen is. Az 1924–1925 utáni török közvetítési kísérletekre részletesen: Kolontári Attila (2009): *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941.* Napvilág Kiadó, Budapest. 89–98.

len haláláról, és azt is megírták, hogy a »hagyatékát« – vagyis azt a néhány fényképet, és személyes tárgyait, melyek nála voltak a börtönben – átadnák a magyaroknak. Mire ez a Gyöngyösi állítólag [sic! – S. A.] azt íratta vissza, hogy minket nem érdekelnek Bethlen tárgyai, az oroszok tegyenek velük, amit akarnak."[98] Természetesen nem kizárt, hogy Nanovfszky látott ilyen dokumentumot, arra azonban, hogy a szovjet diplomácia felajánlotta volna Bethlen személyes tárgyainak, köztük ezeknek a fotóknak az átadását Magyarországnak, semmilyen bizonyíték nincs, ilyen okmány, levél, feljegyzés vagy utalás egyik „dosszié" anyagában sincs. Puskin kizárólag Bethlen halálhírének a bejelentésére szorítkozott a Gyöngyösivel folytatott 1947. április 29-i beszélgetése során.[99] Nanovfszky szavaiban nemcsak azért kételkedhetünk, mert a Gyöngyösinek tulajdonított válasz kapcsán ő sem állítja bizonyosan, hogy létezett ilyen írott dokumentum, levél vagy diplomáciai jegyzék, hanem azért is, mert az interjúkötetben Bethlen vonatkozásában számos más ponton téves állításokat fogalmaz meg. Például azt, hogy 1948 júliusában hunyt el,[100] vagy azt, hogy már több börtönben megfordult, mire a Butirkába vitték,[101] sőt azt is kész tényként kezeli, hogy halálra éheztették.[102] Annál, hogy Nanovfszky látott az állítását alátámasztó dokumentumot, sokkal valószínűbb, hogy csak felületesen ismerte meg a dossziék anyagát.

Mindazonáltal mégis jó okunk van azt feltételezni, hogy Nanovfszkynak legalább a képek eredetét illetően igaza volt, tehát ezek a fotók valóban Bethlen személyes holmijához tartoztak, a tárcájában, a zakójában vagy a bőröndjében tartotta őket, s vele voltak a börtönben is. Ennek alátámasztására éppen a képek személyes jellege szolgál nyomós érvként. Manapság is sokaknál elterjedt szokás, hogy a szeretteikről a tárcájukban tartanak egy igazolványképet. Bethlen, amikor bujkálnia kellett, az inkognitója megőrzése érdekében levágatta az angol bajuszát, és egy fekete napszemüveget hordott. A róla készült fénykép tehát éppen azért lehetett nála, hogy szükség esetén, személyi okmányok híján, a magyar hatósági közegek előtt azonosíthassa magát.

---

98 Nanovfszky György (2014): *„Nano". Egy soknyelvű diplomata kalandjai öt kontinensen.* Lejegyezte: Nemere István. Alternatív Kiadó, Budapest. 120.

99 1. sz. táblázat 22. sz. dokumentum.

100 Nanovfszky György (2014): i. m. 117.

101 U o. 113.

102 U o. 119–120.

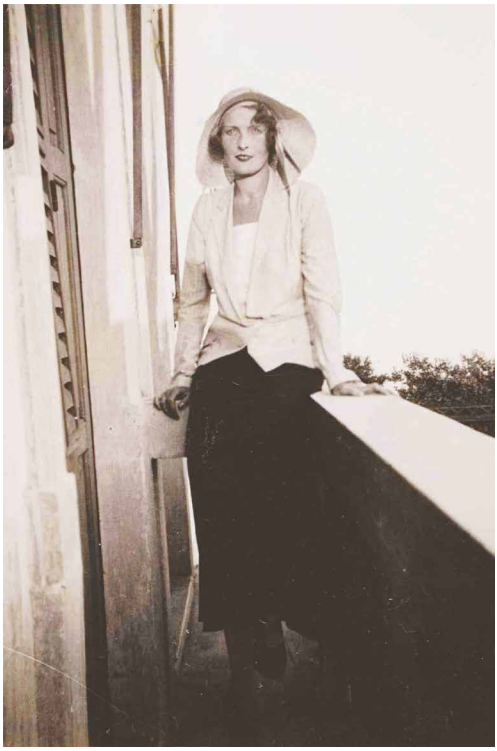

1. sz. kép. Szegedy-Ensch Mária.[103]
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

2. sz. kép. Szegedy-Ensch Mária feltehetőleg az unokáival.
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

103 Két olyan felvétel is készült róla, amelyeken fürdőruhában van, ezeket nem teszem közzé.

3. sz. kép. Szegedy-Ensch Mária katonai egyenruhában.
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

4. sz. kép. Szegedy-Ensch Mária a teraszon.
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

5. sz. kép. Szegedy-Ensch Mária téli öltözékben.
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

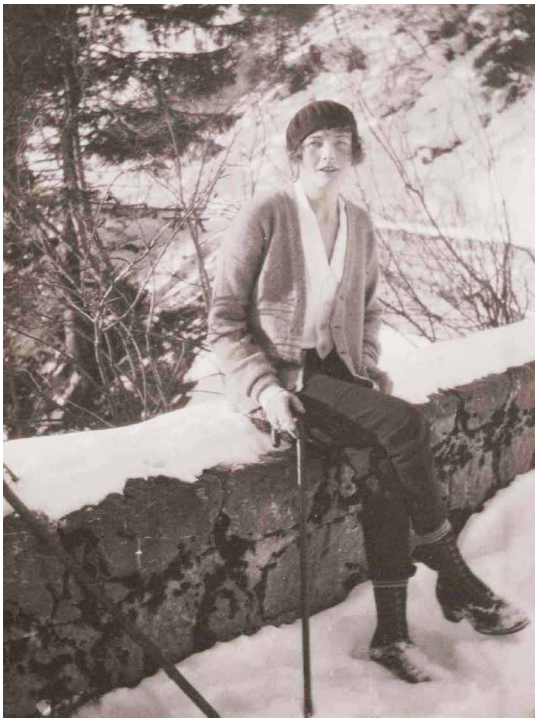

6. sz. kép. Szegedy-Ensch Mária téli öltözékben.
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

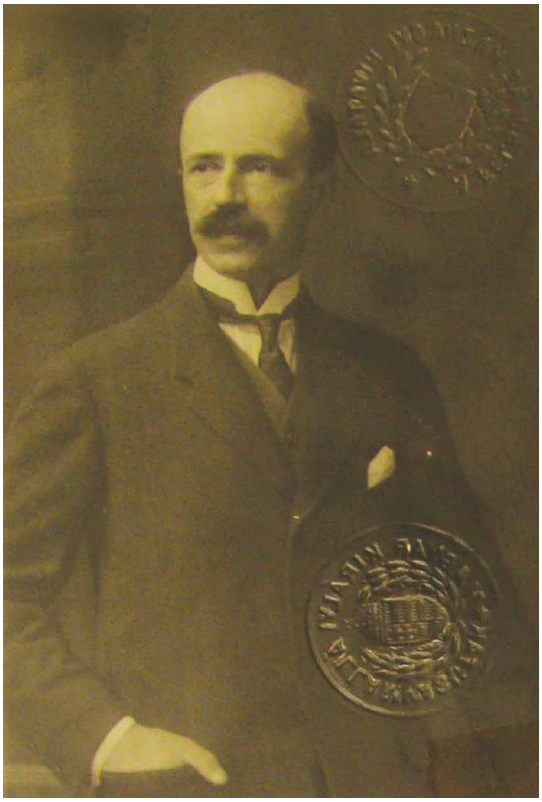

7. sz. kép. Bethlen István.
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

8. sz. kép. Az esztergomi lengyel katonai menekülttábor tisztjei. Középen Franciszek Trenkwald.
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

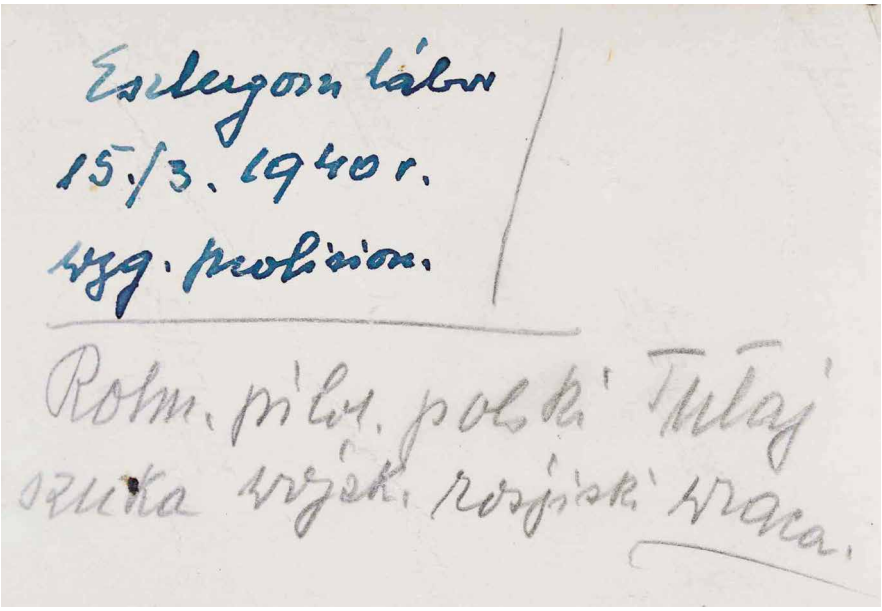

A 8. sz. kép hátoldala.[104]
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

9. sz. kép. A somogyfajszi lengyel menekülttábor lakói.
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

104 A kép hátoldalára tollal írva: „Esztergom tábor. 15/3. 1940 r[ok]. węg[ierski] […].” Alatta ceruzával: „Rotm[istr] pilot polski szuka [kontaktu z] wojsk[iem] rosyjski[m]. Tutaj wraca.”

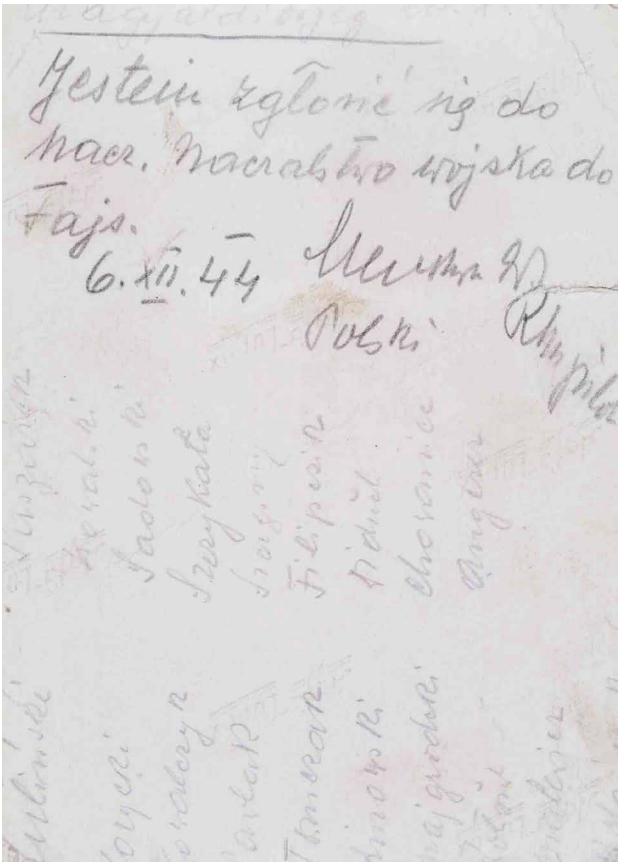

A 9. sz. kép hátoldala.[105]
(Forrás: MNL OL, XIX-J-1-k, 1993/192. dob., 217/1993. sz.)

A Bethlen Istvánról és Szegedy-Ensch Máriáról készült képekre tehát könnyű magyarázatot találni, sokkal talányosabbnak bizonyult a másik két fotó eredete és annak oka, hogy Bethlen magánál tartotta őket. A képek feliratai és a rendelkezésünkre álló szakirodalmi adatokból kiindulva megpróbáltam rekonstruálni, hogy kik szerepelnek a képeken. A lengyel katonai egyenruhában megörökített személyek az 1939. szeptember 22-én megalakított esztergomi lengyel katonai internálótáborban vannak. A hazai szakirodalmi feldolgozásokból, mindenekelőtt Lagzi István monográfiáiból tudjuk, hogy az 5 tisztet, valamint 1800 altisztet és sorállományú katonát számláló esztergomi tábor rangidős tisztje 1939 őszén rövid ideig Franciszek Trenkwald repülő százados volt.[106]

[105] A kép hátoldalára írva ceruzával: „Jestem zgłosić się do nacz[elnika] naczalstwo wojska do Fajs. 6. XII. 44. […] W. R[o]tm[istr] pilot Polski."

[106] Lagzi István (2016): *Lengyel menekültek munkáshétköznapjai Magyarországon 1939–1944.* Sigillum 2000 Bt., Budapest. 166.

Ő áll középen. Egy idő után elkerült Esztergomból, 1943 nyarán báró Szegedy-Ensch Sándor (azaz Szegedy-Ensch Mária bátyja) a Vas vármegyei Gyöngyöshermán község melletti birtokán alkalmazta őt gazdatisztként.[107] 1944. március 19-e után Bethlen a Szegedy-Ensch család, illetve a Bolza család magyarországi birtokain és kúriáiban bujkált.[108] Amikor Bethlen 1944. október elején – a front közeledte miatt – Szegedy-Ensch Mária Marcali melletti boronkai kúriájában, majd az attól nem messze lévő gyótapusztai vadászházban rejtőzött el, mindvégig vele volt Trenkwald is. Bolza Antal és a nővére, Bolza Ilona egybehangzó állítása szerint – szükség esetére – orosz tolmácsként és személyi titkárként rendelték mellé.[109] A másik fotó hátoldalán a kézírásos szövegben kiolvasható Fajsz – azaz Somogyfajsz – településnév, amely közúton 19 kilométer távolságra fekszik Boronkától, s ahol egy lengyel polgári menekültek számára létrehozott tábor működött.[110] Azt már nem lehet megállapítani, hogy a két fényképpel pontosan mi volt a szándéka Trenkwaldnak és Bethlennek, vagy hogyan kerültek Bethlenhez, illetve a rajtuk lévő kódolt feliratokkal kinek vagy kiknek kívántak üzenni.

VIII. Epilógus

A nagymamám kilencvenhat éves korában hunyt el. Leszámítva élete utolsó két hónapját, a nyugdíjas éveit mindvégig szellemileg friss és fizikailag ép állapotban élte le. Az utolsó két hónapjában azonban rendkívül gyorsan romlott az állapota, már nem mozgott, nem beszélt, és nem reagált a környezetéből érkező ingerekre. Emiatt, abban az idősotthonban, ahol élt, egy, a köznyelvben „elfekvőnek" nevezett szobában helyezték el, ahol magatehetetlen és a végelgyengülés stádiumába érkezett idős embereket gondoztak és ápoltak. Ebben a zsúfolt szobában négyen voltak. Egyik örökösen visszatérő emlékem, hogy közülük az egyik, a külvilággal már ugyancsak nem kommunikáló néni állandóan egy fényképet szorongatott a kezében, annak első oldalát mindig görcsösen maga felé tartva. Nem lehetett látni, hogy ki van a képen. A nővérektől annyit tudtam meg, hogy a nénit egyáltalán nem látogatják családtagok vagy rokonok. Amikor megismerkedtem ennek a forrásanyagnak a szenzációszámba menő részével, Bethlen fényképeivel, s megtudtam, hogy kit örö-

107 Lagzi István (2016): i. m. 83.

108 Bolza Antal Szegedy-Ensch Mária veje volt.

109 Lásd: Bolza Ilona (1988): A bujdosó gróf Bethlen István (1944). In: *Bethlen István emlékirata 1944.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Romsics Ignác. Bevezető: Bolza Ilona – Romsics Ignác. Zrínyi Kiadó, Budapest. 92–93.; Bolza Antal (1993): *Cserkelés az életem.* Novitas-B, Budapest. 36–37.

110 Lagzi István (2016): i. m. 211.

kítenek meg, akaratlanul is erre az emlékképre asszociáltam. Persze azt nem tudjuk megmondani, hogy ezek a fényképek ténylegesen Bethlennel voltak-e a börtöncellájában, engedélyezték-e számára, hogy ott is magánál tartsa őket. De ha igen, akkor ezek voltak az utolsó tárgyi relikviák, amelyek a szeretteihez és a hazájához kötötték őt, tehát nagy valószínűséggel a halálos ágyán is elkísérték őt földi létének utolsó pillanataiban.